

Glas j u hrvatskom jeziku

Domazet, Betina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:281189>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Mađarskoga jezika i
književnosti

Betina Domazet

Glas j u hrvatskom jeziku

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Maja Glušac

Osijek, 2020.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za hrvatski jezik i književnost
Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti i Mađarskoga jezika i
književnosti

Betina Domazet

Glas j u hrvatskom jeziku

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje filologija, grana kroatistika

Mentorica: doc. dr. sc. Maja Glušac

Osijek, 2020.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 5. lipnja 2020.

Betina Domazet, 0122219141

ime i prezime studenta, JMBAG

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Glasovi hrvatskoga jezika	2
2.1. Nazivi	2
2.2. Podjela glasova	4
2.2.1. Otvornici	4
2.2.2. Zatvornici	5
3. Glas <i>j</i>	7
3.1. Glas <i>j</i> u imenima	11
3.2. Jotacija	14
3.3. Jat	15
3.3.1. Podrijetlo i razvoj jata	15
3.3.2. Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem?	22
3.3.3. Alternacije jata	23
3.3.3.1. Duljenje kratkoga sloga	24
3.3.3.2. Kraćenje dugoga sloga	27
3.4. Pokriveno <i>r</i>	30
3.4.1. Pokriveno <i>r</i> u današnjim pravopisima i gramatikama	34
3.4.2. Rezultati istraživanja odraza jata iza pokrivenoga <i>r</i>	40
4. Zaključak	44
Literatura	45
Izvori	46

Sažetak

Nazivi za pojedine glasove pojam su uz koji se vežu brojne poteškoće (nedovoljno dobra usustavljenost, postojanje prevelikog broja oblika i sl.) te im je kao takvima, jednako kao i temi podjele glasova u gramatikama različitih autora, nužna bolja ujednačenost jer bi to uvelike olakšalo razumijevanje navedenog i smanjilo moguće nedoumice. Takva se pak neujednačenost dalje „prenosi“ i na jedan od glasova, glas *j*. S obzirom na to da se on ne ostvaruje jednako u svim položajima govorne riječi, prema Babić-Finka-Moguševu i Institutovu pravopisu navedena su pravila o pisanju i izostavljanju glasa *j*. Uz ta se pravila nadovezuje i pitanje umetanja ili neumetanja glasa *j* u kosim padežima nekih imena na koje opet nema ujednačenog odgovora jer su brojne razlike u stavovima različitih autora oko takvih dvostrukosti. Razjašnjen je pojam i status jata, oko čega su brojna razilaženja i u današnjim gramatikama. Različita su mišljenja i o pitanju određenja dugoga refleksa jata: jedni ga smatraju fonemom, a drugi morfonemom. Alternacije jata obrađene su analizom pravopisa i gramatika i opisom kraćenja dugoga sloga i duljenja kratkoga sloga. Zatim se iznose razlike u mišljenjima starijih hrvatskih jezikoslovaca, ali i suvremenih pravopisnih i gramatičkih određenja, o pitanju odraza jata nakon pokrivenoga *r*. Istraživanje odraza jata iza pokrivenoga *r* provedeno je na mrežnim stranicama *Hrvatska jezična riznica* i *hrWac* na korpusu od 20 primjera odabranih iz analiziranih pravopisa i gramatika. Cilj je istraživanja bio dobiti uvid u češći odraz jata u hrvatskom jeziku, a rezultati su pokazali kako je u svim primjerima prevladavajući lik onaj s odrazom *e*.

Ključne riječi: glas *j*, jotacija, jat, pokriveno *r*

1. Uvod

Glas *j* jedan je od glasova čija „problematičnost“, točnije nestalnost, nije slučaj samo našeg pisma i jezika već i nekih drugih europskih pisama i jezika. Prvo poglavlje rada govori općenito o nazivima glasova, nedoumicama koje se uz njih vežu te onda i općenitoj podjeli glasova prema Babić-Težakovoj gramatici, a ostala su poglavlja uže vezana u sam glas *j*.

Prvo je ukratko iznesena „opća narav“ glasa *j* te kolebanja koja se javljaju uz njegovo (ne)pisanje, a zatim su istaknuta točna pravila o pisanju ili izostavljanju glasa *j* koja su navedena u Babić-Finka-Moguševu i Institutovu pravopisu. Uz to se nadovezuje i poglavlje u kojem je obrađeno pitanje o umetanju, odnosno neumetanju glasa *j* u kosim padežima određenih imena. Potom slijede poglavlja vezana uz jotaciju kao glasovnu promjenu u kojoj glas *j* sudjeluje, a onda i poglavlje o jatu uz koje se veže pitanje određenja dugog refleksa jata (fonem ili morfonem) te alternacija jata u sklopu kojih su obrađene teme duljenja kratkoga jata i kraćenja dugoga jata.

Slijedi poglavlje o pokrivenomu *r* u sklopu kojeg se nalazi i istraživački dio. Nakon teorijskog dijela o pojmu i statusu glasa *r* te opisa začetka problema odraza jata iza pokrivenoga *r* slijedi analiza stanja u današnjim pravopisima i gramatikama koja je, zbog veće preglednosti, prikazana i tablično. U sljedećem su poglavlju prikazani rezultati istraživanja čiji je cilj bio uočiti koji je odraz jata iza pokrivenoga *r* učestaliji. Istraživanje zastupljenosti različitih odraza jata iza pokrivenog *r* provedeno je na mrežnim stranicama *Hrvatske jezične riznice* i *Hrvatskog mrežnog korpusa (hrWac)* na odabranom korpusu prikupljenom nasumičnim odabirom primjera iz prethodno analiziranih pravopisa i gramatika. Rezultati istraživanja prikazani su tablično i grafikonima, a nakon toga slijedi zaključak iznesen kao rezultat prethodno obrađenih proučavanja i analiza.

2. Glasovi hrvatskoga jezika

2.1. Nazivi

Prije samog opisa glasova, njihove tvorbe i podjele, određena pozornost može se dati i samim nazivima tih glasova. Upravo tomu Zrinka Jelaska u svojoj knjizi *Fonološki opisi hrvatskoga jezika; Glasovi, slogovi, naglasci* (2004: 21–27) posvećuje nekoliko stranica. Ističe kako su hrvatski nazivi važni za brojna međujezična istraživanja, ali i za usporedbe glasova i drugih fonetskih i fonoloških jedinica unutar hrvatskoga jezika te je stoga težnja za usustavljanjem postojećih naziva, kao i težnja za osmišljavanjem hrvatskih naziva za one glasove ili pojave za koje se u dosadašnjim radovima hrvatski nazivi nisu pojavljivali, od velike važnosti. Već se tu nailazi na neke od „problema“ jer se u hrvatskim fonetskim i fonološkim djelima, osim hrvatskog, pojavljuju često i strani nazivi što za posljedicu nosi postojanje i po nekoliko istoznačnica za pojedine pojmove.

Postojanje nekoliko istoznačnica za jedan pojam samo po sebi ne mora predstavljati problem, osim u slučaju kada nam se nešto čini istoznačnim, iako to nije. Takve nazive svakako bi trebalo razgraničiti (npr. *okluzivni glasovi* od *eksplozivni*¹). S druge pak strane, osim prethodno opisane „prividne istoznačnosti“ problem može stvarati i prevelika brojnost naziva što nas lako dovodi u dilemu koji od njih koristiti. Upravo iz tog razloga u takvim bi se slučajevima trebala dati prednost jednom od nekoliko postojećih naziva (npr. *pravi konsonanti*, *turbulenti* ili *opstruenti*²). Ipak, često upravo odabir jednog naziva uzrokuje teškoće. Zrinka Jelaska to pojašnjava na primjeru naziva za glas. *Glas*, osim što je osnovni naziv u fonetskoj podjeli glasova koji predstavlja najmanji govorni odsječak, čujnu posljedicu pokretanja i oblikovanja zračne struje u govoru, on je i istozvučnica s nazivom za ljudski glas te se često pojavljuje i u značenju razlikovnog glasa, tj. fonema kao najmanje jezične jedinice. Upravo zbog toga što se glas, uz ostala značenja u neterminološkoj uporabi, već rabi u fonetskoj i fonološkoj literaturi za druga dva značenja, Brozović (1991: 398; prema Jelaska, 2004: 22) koristi naziv *fon*. Škarić (1991: 67; prema Jelaska, 2004: 22) pak predlaže naziv *glasnik* umjesto naziva *glas*, dok Z. Babić (1992: 97–107; prema Jelaska, 2004: 22) smatra

¹ Jelaska u svojoj knjizi u sklopu *Rječnika glasovnog nazivlja* jasno razgraničuje ta dva pojma. Uz termin *eksploziv* navodi *praskavac* (engl. *plosive*), a uz *okluziv zapornik* (engl. *occlusive*). (Jelaska, 2004: 233–288). Gramatike pak ne nude takva rješenja pa su tako u podjeli glasova u Težak-Babićevoj gramatici uz naziv *zapornici* navedeni još i sljedeći nazivi: *pregradnici*, *praskavci*, *eksplozivni glasovi* ili *okluzivi* (Težak, Babić, 2009: 53). U Silić-Pranjkovićevoj gramatici istaknuto je kako se praskavi glasovi nazivaju još i eksplozivnima, dok se pojam okluziva ne spominje (Silić, Pranjković, 2005: 12), a u gramatici Eugenije Barić i suradnika pojmovi okluziva i eksploziva su, jednako kao i u Težak-Babićevoj gramatici, izjednačeni (Barić i dr., 2003: 52).

² Sva su tri nazivi za šumnike (engl. *obstruent*) (Jelaska, 2004: 235–244).

kako bi naziv *glasnik* bio dobar kao hrvatska zamjena nazivu *fonem*, a *glas* bi mogao ostati u značenju *fon*. Ipak, nijedan od tih prijedloga nije prihvaćen.

Problem je i s pojedinim glasovnim skupinama za koje postoji čak pet ili šest naziva. Iako je jasno da je dovoljno znati jedan, jednočlani hrvatski naziv za školsku uporabu i posuđenicu koja se rabi u znanosti, to se samo odnosi na znanje koje je potrebno laicima koji se aktivno ne bave tim područjima. Stručnjaci će ipak osjetiti potrebu za znanjem svih postojećih naziva, barem pasivno, jer će se čitanjem tih djela i literature sigurno susresti sa svim nazivima. Obično se kao opravdanje za postojanje više naziva, uključujući i strane nazive, navodi dvočlanost kao nedostatak hrvatskih naziva (npr. *otvorni glas*, *tjesnačni glas* prema *vokal*, *frikativ*) pa se zbog toga više koriste jednočlani strani nazivi. Tu navedenu prednost stranih naziva pred hrvatskim ukida mogućnost sufiksalne tvorbe u hrvatskom jeziku kojom se vrlo lako može dvočlane hrvatske nazive učiniti jednočlanima, npr. *tjesnačni glas* → *tjesnačnik*. Osim navedenih poteškoća povezanih s postojanjem više naziva za jedan pojam, poteškoće uzrokuje i nesistematiziranost tih istih pojmova. Tako se često umjesto posebnog naziva za nadređenu skupinu glasova i jednog od naziva za njoj podređenu skupinu (npr. *usneni glasovi* ili *labijali* kao nadređena skupina i *dvousneni glasovi* ili *bilabijali* kao podređena skupina) naziv nadređene skupine koristi umjesto naziva podređene skupine (npr. često se onda koristi naziv *usnenici* umjesto *dvousnenici*, pritom misleći samo na glasove *b*, *p*, *m*). Do nesporazuma dovode i slučajevi nepostojanja različitih naziva za nadređenu i podređenu skupinu. Tako se naziv *nepčani glasovi* ili *palatali* odnosi i na skupinu nepčanika *ć*, *đ*, *nj*, *lj*, *j*, jednako kao i na skupinu koja uz njih uključuje hrvatske prednepčane glasove *š*, *ž*, *č*, *dž*. Jednako tako i latinski se naziv *konsonanti*³ odnosi na sve glasove koji nisu vokali, iako se ponekad iz njih isključuju sonanti. Iz tog razloga, zbog lakšeg razlikovanja naziv *konsonanti* koristi se za nadređenu, a naziv *pravi konsonanti* za podređenu skupinu. Iako se u praksi ipak ni taj način sistematizacije ne koristi redovito pa se često iz samog konteksta treba zaključiti radi li se o nadređenoj ili podređenoj skupini.

Bez obzira na to što nam se sve ove navedene poteškoće mogu učiniti nevažnima jer se neki od pojmova uz koje se vežu poteškoće (poput nedovoljno dobre usustavljenosti, postojanja prevelikog broja oblika i sl.) rabe vrlo rijetko, općenito je važno da se u svim strukama za sve poznate pojmove ponude prikladni nazivi. Iako neki od tih naziva mogu biti vrlo česti i važni dok se drugi mogu pokazati potpuno nepotrebnima, dakle budućnost im je nepredvidljiva, no svejedno je važno od samih početaka temeljiti sve na točnosti i preciznosti jer nakon što se neki naziv uvriježi, već je kasno. Tada ga je, bez obzira na to što možda ima nekih nedostataka ili može izazvati brojne

³ Po načinu prolaza zračne struje konsonanti se dijele na sonante i šumnike (Barić i dr., 2003: 51, 52), a Jelaska, uz određenje konsonanta, ističe kako je to zatvornik, katkad samo šumnik za razliku od sonanta (Jelaska, 2004: 235).

nesporazume, gotovo nemoguće iskorijeniti i zamijeniti drugim i boljim nazivom (Jelaska, 2004: 21–27).

2.2. Podjela glasova

Pojam glasova podrazumijeva one zvukove koji služe sporazumijevanju u jezičnom sustavu. To su najmanje govorne jedinice koje služe za razlikovanje značenja, a grana koja proučava njihovu tvorbu naziva se fonetika (grč. *phonetikós* – glasovni). Njihova tvorba moguća je pomoću izdisajne zračne struje i organa za proizvodnju glasova, tj. govornih organa. Upravo ta zračna struja ima veliku ulogu u prvoj podjeli glasova, podjeli na otvornike i zatvornike. Otvornici se tvore kada zračna struja slobodno prolazi kroz govorni prolaz od pluća do usana, a zatvornici ako se taj prolaz zračnoj struji djelomično ili potpuno zatvara. Postoje razlike i neujednačenosti u podjeli glasova u odnosu na gramatike različitih autora. Podjela u ovom poglavlju temelji se na podjeli navedenoj u Težak-Babićevoj gramatici (2009.).

2.2.1. Otvornici

Otvornici se tvore kada zračna struja slobodno prolazi kroz govorni prolaz od pluća do usana, a nazivaju se još i vokalima ili samoglasnicima⁴, a u tu skupinu pripadaju *a*, *e*, *i*, *o*, *u* te dvoglasnik *ie*, koji se piše kao *ije* (Težak, Babić, 2009: 49, 50). Otvornici se dijele na prednje (*i* i *e*; za njihov se izgovor jezik pomiče naprijed i podiže prema tvrdom nepcu), središnji (*a*; pri izgovoru se jezik uglavnom ne pomiče ni naprijed ni natrag, nego se zajedno s donjom čeljusti spušta) i stražnje (*o* i *u*; jezik se pri izgovoru malo povlači natrag i podiže prema mekom nepcu, a vrh mu je spušten). Dvoglasnik je *ie* poput glasova *i* i *e* prednji otvornik jer se tvori tako što su u početku izgovaranja glasa govorni organi u sličnom pokretu kao pri izgovoru glasa *i* te onda postupno prelaze u položaj za izgovor *e*. Nadalje, po visini, odnosno uzdignutosti jezika prema gornjoj čeljusti, otvornici se dijele na visoke (*i*, *u*), srednje (*e*, *o*) i niske (*a*).

⁴ Takva podjela nije jednaka u svim gramatikama. Različit je kriterij razlikovanja otvornika, odnosno vokala, (dijele se prema načinu i mjestu tvorbe) od samoglasnika (dijele se prema funkciji; slogotvornost i nositelj sloga): „Neki se nazivi, kao npr. vokali i samoglasnici, često shvaćaju kao da su sinonimi premda su drugačije određeni, vokali kao glasnici širokoga prolaza, a samoglasnici kao slogovni, tj. kao oni koji sami mogu tvoriti slog; *r* je primjer samoglasnika koji nije vokal.“ (Škarić, 2007: 60).

U *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr., 2003: 54, 55) *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ie* nabrojani su kao otvornici, dok se među samoglasnike, koji su slogotvorni fonemi, ubrajaju svi otvornici uz još sonant *r* (slogotvorno/samoglasno *r*). Osim glasa *r*, u hrvatskom su književnom jeziku slogotvorni i glasovi *l*, *n*, *m*.

2.2.2. Zatvornici

Zatvornici se tvore kada se prolaz zračnoj struji djelomično ili potpuno zatvara, a dijele se na zvonačnike i šumnike.

Kada se neki govorni organi približavaju ili čak dodiruju, pritom se prolaz zračnoj struji sužava i djelomično zatvara te glasnice trepere. Tako nastali glasovi (*j, l, lj, m, n, nj, r, v*) izrazito su čujni i zvonki po čemu su i dobili ime – zvonačnici. Nazivaju se još i poluotvornicima ili sonantima, a dalje se dijele na nosne i usne zvonačnike. Nosni zvonačnici, tj. nosnici, nastaju tako što pri njihovom izgovoru nastaje zatvor u usnoj šupljini, ali je pritom resica zajedno s mekim nepcem spuštена te tako zračna struja slobodno prolazi kroz nos. Pri naglom oslobađanju prolaza u ustima nastaje prasak. Nosnici *m, n, nj* nazivaju se još i nazali. Nadalje, usni se zvonačnici dijele na protočnike i približnike. Protočnici (tekućnici, likvide) su *r, l, lj*. Unutar toga, *l* i *lj* su bočnici (laterali) jer pri njihovoj tvorbi prednji ili srednji dio jezika dodiruje svod usne šupljine (za glas *l* na desnim, a za glas *lj* na nepcu), ali sa strane ostaju otvori kroz koje struji zračna prolazi. Pri tvorbi glasa *r* vrh jezika nekoliko puta trepne pa se on naziva još treptajnik (titrajnik, vibrant). Glasovi *j* i *v* su približnici, iako se glas *j* zbog svoje tvorbe naziva i prijelaznikom (poluvokalom): pri izgovoru se prednji dio jezika podiže prema tvrdom nepcu, slično poput glasa *i*, jedino što je prolaz kod glasa *j* malo uži jer je jezik više približen nepcu.

Druga vrsta zatvornika, šumnici (konsonanti), nastaju tako što se dodirivanjem govornih organa potpuno zatvori prolaz zračnoj struji ili se ostavi manji tjesnac. Šumnici se, prema načinu tvorbe, dijele na tri podvrste: zapornici, tjesnačnici i slivenici. Zapornici (pregradnici, praskavci, eksplozivni, okluzivi) su glasovi *b, d, g, p, t, k* i nastaju tako da se govorni organi potpuno spoje te tako nakratko zatvore prolaz zračnoj struji, a zatim se, nakon što se prolaz zračnoj struji oslobodi, kao posljedica naglog probijanja struje stvara prasak. Tjesnačnici (strujnici, frikativi) nastaju kada se približavanjem dvaju govornih organa stvara tjesnac kroz koji se zračna struja tare i to su *s, š, z, ž, f, h*. Slivenici (polupregradnici, prekidni tjesnačnici, afrikate) su složeni glasovi koji nastaju tako što najprije govorni organi zatvore prolaz zračnoj struji, a nakon što ga zračna struja probije, na tom se mjestu ili u blizini stvara tjesnac. Dakle, oni su sliveni od artikulacijskih pokreta za zaporne i tjesnačne glasove. U slivenike ubrajamo glasove *c, č, ć, dž, đ*. Osim navedene podjele, šumnici se dijele i prema djelovanju glasnica, i to na zvučnike (*b, d, g, dž, đ, z, ž*; pri njihovom izgovoru glasnice trepere) i bezvučnike (*p, t, k, c, č, ć, f, s, š, h*; pri njihovom izgovoru glasnice miruju).

Zatvornike možemo podijeliti prema tvorbenom načinu. Glasove koje izgovaramo s približenim zubima zbog čega se zračna struja od njih odbija i stvara visok šum nazivamo šuštavcima. U toj su skupini glasova tjesnačnici *s, š, z, ž* i slivenici *c, č, ć, dž, đ*. Šum koji tada nastaje najviši je pri izgovoru glasova *c, z, s* pa se oni zovu i piskavci ili sibilanti. Glasovi po načinu tvorbe mogu biti i prekidni jer se zračnoj struji prekida tijekom za vrijeme trajanja glasa, a prekidnici su zapornici *b, d, g, p, t, k* i slivenici *c, č, ć, đ, dž*. Postoji i podjela zatvornika koje tvori jezik i to prema dijelu jezika kojim se izgovaraju. Dije se na prednjojezičnike (prekidnici *t, d, c, dž, č*, tjesnačnici *z, s, ž, š* i protočnici *l, r*), srednjojezičnike (*đ, ć, nj, lj, j*) i stražnjojezičnike (*k, g, h*).

Zatvornike možemo podijeliti i prema tvorbenom mjestu. Usnenici (labijali) glasovi su u čijoj tvorbi sudjeluju usne, a ako zatvor čine obje usne, onda je riječ o dvousnenicima (bilabijalima) *p, b, m*. Ako pak zatvor čine gornji zubi i donja usna, onda se radi o zubno-usnenicima. Nazivaju se još labiodentali i to su glasovi *f* i *v*. Ako jezik tvori potpun ili djelomičan zatvor sa zubima ili desnima, riječ je o zubno-desničkim glasovima. Pritom, ukoliko jezik dodiruje samo zube, nastali su glasovi zubnici (dentali): *t, d, n, c, z, s*, a ako jezik dodiruje samo desni, nastali su glasovi desnici (alveolari): *r* i *l*. Nepčanici (tvrdonepčanici, palatali) se tvore djelomičnim ili potpunim dodiranjem jezika s tvrdim nepcem. To su glasovi *š, ž, č, dž, ć, đ, j, lj, nj*. Prednepčanici (postalveolari, prepalatali) su glasovi *č, dž, š, ž* i nastaju ako jezik istovremeno dodiruje i desni i tvrdo nepce. Ako se jezik dodiruje samo s tvrdim nepcem, nastaju glasovi *č, đ, nj, lj, j* i zovu se pravi nepčanici ili pravi palatali. Ako se pak jezik djelomično ili potpuno dodiruje s mekim nepcem, nastaju jedrenici (mekonepčanici, velari): *k, g, h*. (Težak, Babić, 2009: 47–55).

3. Glas *j*

Svi pravopisi hrvatskoga jezika posebnu pozornost pridaju glasu *j*, točnije njegovu pisanju, osobito u međusamoglasničkim položajima. Razlog tomu brojna su kolebanja koja se javljaju vezana uz njegovo pisanje, točnije dvojbe treba li ga pisati ili ne. Te dvojbe proizlaze iz svijesti govornika u kojoj nije pouzdana prisutnost fonema *j* u nekim riječima, a pritom ni izgovor ni sluh ne daju pouzdane potvrde. On je „tzv. prijelazan glas koji se uvijek prislanja uz jedan samoglasnik ispred ili iza sebe, a svoju prijelaznost najviše očituje kad ispunjava zijeve između dvaju samoglasnika. Izgovorno i zvučno glasnik *j* sasvim je nalik na samoglasnik *i*, a uz *e* počinje sličiti i tom samoglasniku“ (Škarić, 2006: 206). Upravo zbog toga *j* možemo nazvati neslogotvornim *i* te poistovjetiti razliku između *i* i *j* s razlikom koja je između slogotvornog *r* i suglasničkog *r*⁵. Takva „problematičnost“ glasa *j* nije samo problem našeg pisma i jezika, nego se javlja i u pismima drugih europskih jezika pa stoga možemo reći kako je takva njegova nestalnost dio „opće naravi“ glasa *j*. Tako se on u drugim jezicima ili uopće ne piše ili se piše na različite načine. Primjerice, u francuskome se piše sa *i*, *y*, *il*, *ille*; u engleskome sa *i*, *y*, *j*, *e*, *u*, *gn*; u švedskome sa *j*, *g*, *dj*, *gj*, *hj*, *lj*. Ipak, i u slučajevima kada se piše *j*, najčešće se ono čita kao neki drugi glas, a ne kao *j* (npr. u francuskom kao *ž*, u engleskom kao *dž*, u španjolskom kao *h* itd.). (Škarić, 2006: 206)

S obzirom na sve navedeno, jasno je da se glas *j* ne ostvaruje jednako u svim položajima govorne riječi. Najizraženiji je u riječima koje počinju sa *-ju* (*jug*, *juriš*, *Juraj*...), dok se u riječima u kojima se nalazi između dvaju otvornika uglavnom ostvaruje oslabljeno, najčešće poput poluotvornika *i*. Uzevši u obzir sve te nejasnoće oko pitanja pisanja ili nepisanja glasa *j*, pravopisi donose precizna pravila o tome. U nastavku se donose pravila o pisanju ili izostavljanju glasa *j* prema Babić- Finka- Moguševu pravopisu (2000.), uz nadopune iz ostalih pravopisa, ukoliko se pravila u njima razlikuju.

1. Glas *j* piše se na početku riječi ispred svih otvornika ispred kojih se može ostvariti (npr. *jačina*, *jedan*, *jučer*, *junački*...), a ukoliko se riječima doda prefiks koji završava na otvornik, one ipak zadržavaju *j* (npr. *nejakost*, *prejak*, *dvojezičan*, *prajezik*, *nejednakost*, *nejunački*...). Ukratko, ako riječ u svojoj osnovi sadrži *j*, zadržat će ga i u tvorenicama i složenicama.

2. Nadalje, *j* se piše i u nesloženim riječima i to između sljedećih dvaju otvornika: *i-a* (*kutija*, *rakija*, *Azija*, *Ilija*, *investicija*, *varijacija*, *materijalizam*; u G jd. imenica na *-i*, *-ij*, *-ije*, *-ijo*, *-io*

⁵ Osim uloge suglasnika, glas *r* može imati i ulogu samoglasnika (u smislu u kojemu tvori slog). Takvo *r* nazivamo samoglasnim ili slogotvornim *r* (Silić, Pranjković, 2005: 12).

(*žirija* (prema *žiri*), *krokija* (prema *kroki*), *Verdija* (prema *Verdi*), *radija* (prema *radij* i *radio*), *kolegija* (prema *kolegij*), *Poncija* (prema *Poncije*), *Marija* (prema *Marijo* ili *Mario*), *Tokija* (prema *Tokio*)), i-e (*dijeta*, *higijena*, *hijeroglif*, *orijent*; u G jd. imenica ženskoga roda na *-ija* i u oblicima jednakima tomu padežu, kao *kutije*, *rakije*, *Azije*; u I jd. imenica na *-i*, *-ij*, *-ije*, *-ijo*, *-io* kao *žirijem* (prema *žiri*), *krokijem* (prema *kroki*), *Verdijem* (prema *Verdi*), *radijem* (prema *radij* i *radio*), *kolegijem* (prema *kolegij*), *Poncijem* (prema *Poncije*), *Marijem* (prema *Marijo* ili *Mario*), *Tokijem* (prema *Tokio*)), i-i (*čiji*, *svačiji*, *drukčiji*; u DL jd. imenica na *-ija* kao *kutiji*, *Aziji*; u N mn. imenica na *-i*, *-ij*, *-io* kao *žiriji* (prema *žiri*), *krokiji* (prema *kroki*), *radiji* (prema *radij* i *radio*), *kolegiji* (prema *kolegij*); komparativi: *glasniji*, *savitljiviji*, *vrjedniji*, *miliji*), i-u (*milijun*, *špijun*, *trijumf*, *radijus*; u DL jd. imenica na *-i*, *-ij*, *-ije*, *-ijo*, *-io*, kao *žiriju* (prema *žiri*), *krokiju* (prema *kroki*), *Verdiju* (prema *Verdi*), *radiju* (prema *radij* i *radio*), *kolegiju* (prema *kolegij*), *Ponciju* (prema *Poncije*), *Mariju* (prema *Marijo* ili *Mario*), *Tokiju* (prema *Tokio*); u oblicima prezenta kao *umiju*, *smiju*), u-i (u oblicima prezenta kao *bruji*, *zuji*), u-u (u oblicima prezenta kao *kuju*, *snuju*, *pljuju*). U Institutovu pravopisu ističe se još i dodavanje glasa *j* između otvornika *a-i* (*majica*, *tajice*) te *o-a* (*aloja*, *kinoja*) (Jozić i dr., 2013: 10).

3. Ukoliko je riječ o pridjevima od imenica na *-ija* koje u tvorbi zadržavaju tu osnovu, tada se *j* zadržava: *-in* (*šeširdžijin*, *Andrijin*, *Ilijin*, *Marijin*), *-ski* (*gimnazijski*, *županijski*, *azijski*, *investicijski*).

4. Isti je slučaj i s pridjevima od imenica na dočetno *-i*, *-ij*, *-ije*, *-ijo*, *-io* kada se tvore sufiksom *-ski* (*aluminijски* (prema *aluminij*), *radijski* (prema *radij*), *studijski* (prema *studio*), *tokijski* (prema *Tokio*) i sufiksom *-ev* (*kalijev*, *natrijev*, *uranijev* (ako se ne upotrijebi sufiks *-ski*, npr. *natrijski*), *Marijev* (prema *Marijo* ili *Mario*), *Verdijev* (prema *Verdi*)). U Institutovu su pravopisu također izdvojeni posvojni pridjevi kao skupina u kojoj se glas *j* i izgovara i piše, ali samo ako riječi iz kojih se izdvajaju pridjevi završavaju glasovima *-i*, *-io* ili *-ia*. Uz skupinu riječi na *-i* navode se posuđenice (*alibi* – *alibija*, *alibiju*, *alibijem*; *fengšui* – *fengšuija*, *fengšuiju*, *fengšuijem*; *taksi* – *taksija*, *taksiju*, *taksijem*; *žiri* – *žirija*, *žiriju*, *žirijem*), strane riječi (bez obzira na to kako se završni glas *i* zapisuje (*celebrity* – *celebrityja*, *celebrityju*, *celebrityjem*, *celebrityjev*), hrvatska imena i nadimci (*Toni* – *Tonija*, *Toniju*, *Tonijem*, *Tonijev*), strana imena (*Camus* – *Camusja*, *Camusju*, *Camusjem*, *Camusjev*;⁶ *Dubai* – *Dubaija*, *Dubaiju*, *Dubaijem*; *Kennedy* – *Kennedyja*, *Kennedyju*, *Kennedyjem*, *Kennedyjev*...). Uz skupinu riječi na *-io* navodi posuđenice (*portoflio* – *portfolija*, *portfoliju*, *portfolijem/portfoliom*; *radio* – *radija*, *radiju*, *radijem/radiom*; *studio* – *studija*, *studiju*,

⁶ Institutov pravopis dopušta i dvostrukosti: u *Napomenama* (Jozić i dr., 2013: 121) je navedeno kako je zbog tradicijskih razloga oblike imena *Camus* i *Denis*, kao i posvojne pridjeve izvedene od tih imena, moguće pisati i *Camusa*, *Camusov*..., *Denisa*, *Denisov*...

studijem/studiom...) i strana imena (*Mario – Marija, Mariju, Marijem/Mariom; Tokio – Tokija, Tokiju, Tokijem/Tokiom...*). Uz tu skupinu istaknuto je ime *Boccaccio* kao iznimka. Naime, to ime ne završava skupinom glasova *-io* o čemu svjedoči slovo *i* jer je ono znak da se nepčanic ispred njega čita [bokačo]. Stoga, između tog nepčanika i nastavka glas se *j* ne zapisuje (*Boccaccia, Boccacciu, Boccacciom, Boccacciov*). Jednako je i s imenima poput *Giorgo, Sergio* te s imenicama *adagio, solfeggio* i sl. Posljednja glasovna skupina koju Institutov pravopis navodi kao onu uz koju se piše glas *j* jest *-ia* i to u stranim riječima (*pizzeria – pizzerije, pizzeriji, pizzerijom...*) i imenima (*Mia – Mije, Miji, Mijom, Mijin; Nokia – Nokije, Nokiji, Nokijom, Nokijin...*). Iznimke su imena *Brescia* [breša], *Foggia* [fođa] i *Perugia* [peruđa] u kojima *i* (jednako kao u spomenutom primjeru *Boccaccio*) signalizira da se nepčanic ispred čita te zbog toga ova imena ne pripadaju skupini završetka na *-ia*, a između nepčanika i nastavka glas se *j* ne zapisuje (*Brescie, Brescii; Foggie, Foggii; Perugia, Perugii*). Jednako tako, ni englesko ime *Gaia* koje se čita [gaja] i talijansko ime *Iaia* koje se čita kao [jaja] ne umeću *j* jer se u izgovoru *i* čita kao *j* pa će se sklonidba i posvojni pridjev izvoditi kao *Gaie, Gaii, Gaiin; Iaie, Iaii, Iaiin*. Ono što je u Institutovu pravopisu istaknuto, dok Babić-Finka-Mogušev ne donosi pravila za to, jest sklonidba i tvorba posvojnih pridjeva od pokrata, i to na *-i*: *FOI-ja, FOI-ju, FOI-jem, FOI-jev*; na *-io*: *AUDIO-ja, AUDIO-ju, AUDIO-jem/AUDIO-om, AUDIO-jev/AUDIO-ov* te na *-ia*: *CIA-je, CIA-ji, CIA-jom, CIA-jin* (Jozić i dr., 2013: 10, 11).⁷

5. Glas *j* piše se i u:

- a) riječima s dvoglasnikom *ie* (*bijel, bijes, riječ, riješiti...*) i tvorenicama s kratkim slogom (*bjelina, grješnik, rješenje, pogrješka, rječnik, strjelica, sjeći*)
- b) u oblicima svih riječi kojima osnova završava na otvornik + *j* bez obzira na sljedeći otvornik (*koja, koje, koji, koju, čija, čije, čiji, čiju, brojiti, znojiti se, čujem, stojim, dajem...*)
- c) u imperativu (*pij, pijmo, pijte, smij se, smijmo se, smijte se...*)
- d) između *e* i *a* na kraju posuđenica (*epopeja, ideja, Koreja, orhideja, turneja*) ili u sredini riječi (*plejada* (prema grčkom imenu *Plejade*)). U Institutovu pravopisu dodano je i pravilo o pisanju *j* iza *i* i *e* na kraju nekih posuđenica (*kirij, klišej, raderfordij*) (Jozić i dr., 2013: 10).
- e) u stranim riječima sa *dija-* (*dijabetičar, dijafragma, dijagonala, dijalekt, dijaliza, dijaspora...*).

S druge pak strane, *j* se ne dodaje, a ni ne piše (iako se pri izgovoru ostvaruje poluotvornik *i* između dvaju otvornika):

⁷ U *Napomenama* su dopuštene i dvostrukosti: *FOI-a, FOI-u..., FOI-em, FOI-ev; AUDIO-a, AUDIO-u..., AUDIO-em, AUDIO-ev; CIA-e, CIA-i..., CIA-om, CIA-in* (Jozić i dr., 2013: 121).

1. između otvornika *i* i *o*:

a) gdje je *o* postalo od *l*: *bio, činio, dio, smion, dioba, mislioca*

b) u posuđenicama: *sociologija, violina, kamion*

2. u složenicama kojima prvi dio završava na *i*, a drugi dio započinje otvornikom kao:

a) *i-a*: *antialkoholičar, poliandrija*, u stranim složenicama sa *di-* kada znači „dva“ kao *diamin, diarhija (dvovlašće)*

b) *i-e*: *arhiepiskop, kvaziepohalan*

c) *i-i*: *antiimperijalistički, nadriizvođač*

d) *i-o*: *iole, priopćiti, niotkud, priobalni*

e) *i-u*: *priučiti, niukoliko, nadriumjetnički*

3. između bilo kojih dvaju otvornika (ako prvi otvornik nije *i*, bez obzira radi li se o domaćoj ili stranoj, složenoj ili nesloženoj riječi: *a-a* (*kontraadmiral*, G jd. *kakaa* prema *kakao*), *a-e* (*dvanaest, maestral, Mihael, Lea*), *a-i* (*arhaizam, naime, zaista, naivan*), *a-o* (*aorist, naoko, praotac, kakao*), *a-u* (*autentičan, autocesta, naučiti, paučina*), *e-a* (*kreacija, realizam, ocean*, G jd. *rezimea, Jonkea, Shakespearea*), *e-e* (*neegoističan*, A mn. *dekoltee* prema N jd. *dekolte*), *e-i* (*ateist, veleizdaja, neizlječiv, neistina*, mn. *rezimei*), *e-o* (*anđeo, seoce, teologija, teorija, preosjetljiv*), *e-u* (*euharistija, Europa, neuvjerljiv, sveučilište*, DL jd. *dekolteu*), *o-a* (*kroatist, aoza, memoari, oboa, Noa*, G jd. *rokokoa* prema *rokoko*, *Hugoa* prema *Hugo*), *o-e* (*poezija, srednjoeuropski*, G jd. *oboe* prema *oboa*, A mn. *lavaboe* prema *lavabo*), *o-i* (*doista, doimati se, poistovjetiti, sjeveroistok*, mn. *nivoi*), *o-o* (*crnook, poočim, tihooceanski*), *o-u* (*bjelouška, proučavati, prouzročiti*, DL jd. *rokokou*), *u-a* (*akcentuacija, aktualan, protuakcija*, G jd. *ragua* prema *ragu*), *u-e* (*Suez, pirueta, protueuropski*, A mn. *kakadue* prema *kakadu*), *u-i* (*međuigra, etui, beduin*, mn. *intervjui, tabui, kakadui*), *u-o* (*poluotok, protuotrov, uopće, suočiti*), *u-u* (*protuudar, protuusluga, suurednik*, DL jd. *raduu, kakaduu*). U Institutovu su pravopisu još zasebno istaknuta imena na *-ea* (*Andrea – Andree, Andreii, Andreom, Andrein; Tea – Tee, Tei, Teom, Tein; Dorotea – Dorotee, Dorotei, Doroteom, Dorotein*) i *-eo* (*Cameo – Camea, Cameu, Comeom, Comeov; Teo – Tea, Teu, Teom, Teov*) te pokrate na *-ea* (*IAEA-a, IAEA-u, IAEA-om, IAEA-ov*) i *-eo* (*UNEO-a, UNEO-u, UNEO-om, UNEO-ov*) (Jozić i dr., 2013: 12).

Ukratko rečeno, riječima koje ne počinju sa *j-* ili im osnova ne završava na *-i* i *-j*, u tvorbi i sklonidbi ne dodaje se *j* između dvaju otvornika (Babić, Finka, Moguš, 2000: 32–36).

3.1. Glas j u imenima

Govoreći o glasu *j*, nemoguće je izostaviti pitanje koje se u većini slučajeva prvo nameće pri spomenu navedenoga glasa, a to je pitanje umetanja ili neumetanja glasa *j* u kosim padežima određenih imena. Česte su dakle dvojbe poput one treba li u slučaju nominativnog oblika imena *Tea* genitiv bilježiti kao *Tee* ili *Teje* i sl. Jasno je dakako da nominativni oblik jezikoslovci ne mogu propisati, mogu samo preporučiti neke oblike, no ne i odrediti ih jer će osobno ime biti u onom obliku u kojem ga upotrebljava njegov nositelj. Nominativni oblik imena, bez obzira na to je li u skladu s hrvatskim jezikom, jest nešto što je službeno zadano oblikom unesenim u matičnu knjigu. Ono što bi svakako trebalo biti u skladu s pravilima hrvatskoga jezika jest ostatak deklinacije toga imena, a upravo se oko toga često nameću brojne nedoumice i pitanja. Jednom takvom pitanju posvećuje se i Stjepan Babić (2006.) koji u rubrici *Pitanja i odgovori* časopisa *Jezik* odgovara na pitanje vezano uz sklonidbu ženskih imena kao *Andrea, Matea, Vanea, Tea* i *Lea*, odnosno *Andreja, Mateja, Vaneja* i *Leja*. Budući da slučaj veće učestalosti jednog od dvaju oblika nije važan za sklonidbu, Babić se tu osvrnuo na ono što piše u pravopisu. Budući da je navedeno da se između *e-a* na kraju preuzetih stranih riječi umeće *j* (kao u riječima *epopeja, orhideja, turneja, Koreja...*), onda bi i oblici navedenih imena bili „logičniji“ s *j*. Ipak, s obzirom na spomenutu slobodu pojedinaca u izboru oblika imena, treba razjasniti i kako sklanjati takve oblike bez *j*. Babić i za takve oblike navodi jednako pravilo kao i za one s glasom *j*, tj. glas *j* u svim oblicima (osim u nominativu u kojem ne mora biti): N *Andrea/Andreja*, G *Andreje...* Kada je riječ o muškim imenima poput *Mario, Dario, Leo* ili *Marijo, Darijo*, tu dolazi do nekih izmjena. Uz napomenu da bi oblik *Marijo* bio opravdaniji (jer je izvedenica od ženskog oblika *Marija*, a i takav nominativni oblik ne stvara nikakve dvojbe pri sklonidbi), kao i činjenicu da je u pravopisima često pravilo o nepisanju *j* između *i* i *o*, sklonidba oblika *Mario* ipak će biti jednaka sklonidbi oblika *Marijo* (*Marija, Mariju...*). Babić (2006: 147) takav izbor opravdava tvrdnjom da svako drugo rješenje samo „usložnjava našu gramatiku“. Oblik *Leo* zbog završetka *-eo* u skupini je oblika bez *j* u sklonidbi (*Lea, Leu...*). (Babić, 2006: 147)

Nadalje, Anđela Frančić (2015.) u svom radu također piše o sklonidbi muških osobnih imena *Mario* i *Marijo*, kao i ženskih imena poput *Maria* i *Marija, Matea* i *Mateja*, ali iznosi drugačija pravila. Istaknuvši različita rješenja koja pravopisi nude te ne dovodeći u pitanje sklonidbu onih oblika koji u nominativu imaju glas *j*, ona predlaže da se takve dvojne oblike (tipa *Mario* i *Marijo, Maria* i *Marija, Matea* i *Mateja*) promatra kao osobna imena različitih osnova (*Mari-* i *Marij-; Mate-* i *Matej-*). Tako će oni oblici koji u osnovi imaju *j* to *j* zadržati i dalje i obrnuto pa će se tako

olakšati razlikovanje i prepoznavanje nominativnih oblika osobnih imena i onda kada je ime navedeno u nekom od kosih padeža (Frančić, 2015: 49, 50).

Škarić (2006.) u svom odgovoru na pitanje *Kako se sklanjaju imena Mia i Pio* navodi tri potrebna odgovora: pravogovorni, pravopisni i jezični. Pravogovorno, ističe kako se u takvim oblicima (osnova koja završava na *i* te nastavka koji počinje samoglasnikom) uvijek umjesto hijata izgovara prijelazni polusamoglasnik [i]. Tako je jer nije karakteristično za naš izgovor da međusamoglasničku svezu u riječima izvodimo prekidom glasa nakon kojega dolazi grkljanski zatvorni suglasnik te je stoga jedina mogućnost koja preostaje za prijelaz sa *i* (ili sa *e*) na sljedeći samoglasnik stišavanje završnog dijela *i* te njegovo duljenje, a to je zapravo spomenuti polusamoglasnik. On se izgovara između *i* i *e* te bilo kojeg samoglasnika na mjestu, uključujući *o* i na taj se način fonem /j/ ostvaruje u tom položaju. Škarić (2006.) dalje navodi kako je takvo pravilo o pisanju glasa *j* između *i/e* i bilo kojeg sljedećeg samoglasnika osim *o* već dulje vrijeme u pravopisima (vezu s *o* izuzeo je Vuk S. Karadžić jer grafem *jo* nije postojao u predreformskoj ćirilici, a onda su i ostali pravopisci bezupitno prosljeđivali takvo pravilo). Završno, ističe kako bi imena s *j* trebalo pisati *i* u drugim padežima tako, a u imenima s nominativnim oblikom bez *j* izostaviti *j* i u ostalim oblicima: „pravopis bi takvo razlikovanje trebao dopustiti, a ne ograničavati pravilima o pisanju *j*.“ (Škarić, 2006: 214)

Već i u pristupima ovih triju autora vidimo različite stavove oko umetanja ili neumetanja glasa *j* u imena. Takve se neujednačenosti i dvostrukosti javljaju i u ostalim jezičnim priručnicima o čemu je detaljno pisano i analizirano u radu naziva *Mia, Mije i/ili Mia – (ne) umetanje glasa j u imena i pokrate* (Glušac, Komar, 2019.). U njemu su analizirani suvremeni hrvatski pravopisi⁸, uz još neke gramatike, jezične savjetnike i zasebne radove s tom tematikom, te su uspoređeni po kriteriju umetanja ili neumetanja glasa *j* u sklonidbi hrvatskih i stranih imena, pokrata te tvorbi posvojnih pridjeva od njih. Pravilo o neumetanju glasa *j* uglavnom je u svim pravopisima ujednačeno, dok to s pravilom o umetanju glasa *j* u različitim pravopisima i ostaloj jezikoslovnoj literaturi nije slučaj. Prvo je analizirana kategorija umetanja glasa *j* u sklopu koje su sljedeće podkategorije:

- 1) imena i pokrate na *-i* te pridjevi tvoreni od njih
- 2) imena i pokrate na *-io* te pridjevi tvoreni od njih
- 3) imena i pokrate na *-ia* te pridjevi tvoreni od njih.

Nakon toga, u kategoriji neumetanja glasa *j* navedena su:

⁸ Institutov pravopis (2013.), Matičin pravopis (2007.), Anić-Silićev pravopis (2001.) i Babić-Finka-Mogušev pravopis (2000.)

1) imena i pokrate na *-eo* te pridjevi tvoreni od njih

2) imena i pokrate na *-ea* te pridjevi tvoreni od njih.

Nakon navedenih pravila koja pojedini pravopisi nude uz prethodno navedene kategorije, tablično su prikazane sličnosti i razlike među pravilima koja pojedini pravopisi nalažu. Takvo istraživanje dovelo je do zaključka o brojnim neujednačenostima u pravopisnim pravilima: „Suvremeni hrvatski pravopisi proučavani u ovome radu ujednačeno propisuju pravilo da se glas *j* ne umeće u kosim padežima imena i pokrata na *-eo* i *-ea*, kao ni u tvorbi posvojnih pridjeva od njih. Kod ostalih pravila nailazimo na neujednačenosti: Institutov i Babić-Finka-Mogušev pravopis načelno propisuju umetanje glasa *j* u imena na *-i*, *-ia* i *-io*, dok Matičin i Anić-Silićev pravopis propisuju neumetanje glasa *j* – ali se u svakom od njih mogu naći i dvostrukosti, koje pak u uporabi mogu uzrokovati nedoumice.“ (Glušac, Komar, 2019: 28) Osim istraživanja i usporedbe pravopisa, u tom je radu provedeno i istraživanje mrežnih stranica (*Hrvatska jezična riznica*, *mrežni korpus hrWac* i *Hrvatski nacionalni korpus*) kako bi se ispitala učestalost dvostrukih oblika u genitivu jednine (po potrebi i dativ/lokativ i instrumental jednine) i nominativni oblik posvojnoga pridjeva. To istraživanje „pokazalo je da su u sklonidbi imena na *-i*, *-io* i *-ia* i tvorbi posvojnih pridjeva od njih ipak češći oblici s umetnutim *j*, iako su kod nekih imena veoma učestali i oblici bez umetnutoga *j*“ (Glušac, Komar, 2019: 28).

Zaključno je navedena i opaska vezana uz još neke probleme koji su se nametnuli tijekom istraživanja, a vezani su uz morfološka i tvorbeno pitanja te uz pitanja kriterija. Problem predstavlja neodijeljenost pravila i kriterija prema kojima bi trebalo razlikovati hrvatska imena, strana imena koja su postala dio hrvatskog sustava i strana imena. Nadalje, sporna je i napomena kojom je volji nositelja imena prepuštena odluka o tome kako će njegovo ime izgledati u kosom padežu, tj. hoće li se pisati s umetnutim *j* ili bez njega: „Iako je s jedne strane takva sloboda u izboru dobrodošla (osobito u izboru nominativnog lika imena gdje je i poželjna!), s druge pak strane otvara nedoumicu oko izbora ostalim govornicima hrvatskoga jezika koji nisu nositelji baš toga imena, a ne mogu ni znati kojim oblikom nositelj imena želi da se njegovo ime zapisuje.“ (Glušac, Komar, 2019: 28). Spornim se pokazalo i pisanje imena na *-i* koje može biti različito zapisano (*-i*, *-y*, *-ea*, *-ee*, *-ie*, *-us*, *-is*) uz što se veže i „problem neujednačenog određenja oblika posvojnog pridjeva prezimena *Camus*: provodi li se sklonidba i tvorba posvojnog pridjeva prema zapisanom ili izgovorenom obliku imena (*Camusov* ili *Camusev*)“ (Glušac, Komar, 2019: 28). Korpusno istraživanje potvrdilo je oblik *Camusov* kao češći. U kategoriju neujednačenosti i dvostrukosti i instrumentalni su oblici imena na *-io*, uz tvorbu posvojnog pridjeva od tih imena (*Mariom/Marijem*, *Mariov/Marijev*), što je odraženo i u uporabi, jednako kao i umetanje glasa *j* baš u imenima za koja svi pravopisi propisuju neumetanje (najčešće u imenima kojima su glasovi

i i *y* pravopisni znakovi – *Nagy, Boccaccio, Brescia*). Na kraju je istaknuto da, uz slobodu vezanu uz izbor nominativnog oblika imena, sklonidba u kosim padežima mora biti u skladu s pravopisnom normom. Dvostrukosti (*Mia, Mija*) se smatraju opravdanim jer je na taj način olakšano razlikovanje istih, no ono što nije opravdano i čemu bi se trebalo dati više pozornosti jest ujednačavanje pravopisnih pravila kao i osvjешtavanje njihove važnosti, kako u formalnoj, tako i u neformalnoj komunikaciji (Glušac, Komar, 2019: 28, 29).

3.2. Jotacija

Glasovnu promjenu u kojoj se nepalatalni suglasnici u dodiru sa suglasnikom *j* zamjenjuju palatalnim suglasnicima nazivamo jotacijom. Naziv je dobila po grčkom nazivu za suglasnik *j*, *jota*. Promjena se najčešće događa na granici korijena i sufiksa te na granici osnove i gramatičkog fonema. Alternacije *k/č, g/ž, h/š, c/ć, z/ž, s/š, t/ć, d/đ, l/lj, n/nj, p/plj, b/blj, m/mlj, v/vlj, f/flj* najčešće su u I jd. (npr. *smrt – smrću, glad – glađu, krv – krvlju...*), u prezentu (npr. *puhati – pušem, strugati – stružem, mazati – mažem...*), glagolskom pridjevu trpnom (npr. *posoliti – posoljen, puniti – punjen, pokositi – pokošen...*), u komparativu priloga i pridjeva (npr. *mlad – mlađi, grub – grublji, dugo – duže...*) te ispred pojedinih sufikasa. Neki od njih jesu: *-anin* (*Rijeka – Riječanin*), *-ast* (*iglica – igličast*), *-ar* (*cvijet – cvjećar*), *-ast* (*trbuh – trbušast*), *-aj* (*ispratiti – ispraćaj*), *-av* (*sušica – sušičav*), *-e* (*cvijet – cvijeće*), *-ah(a)n* (*mlad – mlađahan*), *-i* (*riba – riblji*), *-iv* (*useliti – useljiv*), *-uškast* (*debeo – debeljuškast*). Takvu, izmijenjenu osnovu (*struž-* u *stružem, smrć-* u *smrću, punj-* u *punjen* (< *strug-*, *smrt-*, *pun-*) nazivamo jotiranom osnovom (Barić i dr., 2003: 85, 86).

Jotacijom se naziva i glasovna promjena koja nastaje kada se između suglasnika *b, p, m, v, f* i *j* umeće *l* te se sa *j* stapa u palatalno *lj*. Takvo se umetnuto *l* zove epentetsko *l*, a neki su od primjera *groblje* (**grob + je*), *grublji* (**grub + ji*), *snoplje* (**snop + je*), *grmlje* (**grm + je*), *izlomljen* (*izlom + jen*), *stavljen* (**stav + jen*), *zdravlje* (**zdrav + je*) i sl.

Iznimka je ako je *j* dio sufiksa *-je, -ji* (posvojno ili odnosno, ne komparativno *-ji*) jer je tada *k, g, h, c + j* → *čj, žj, šj, ćj*: *čovječji* (*čovjek + ji*), *podnožje* (*pod + nog(a) + je*), *vražji* (*vrag + ji*), *mušji* (*muh + ji*), *naličje* (*na + lic + je*), *zečji* (*zec + ji*). U istom tom slučaju i *s* i *z* ostaju nepromijenjeni: *klasje* (*klas + je*), *poprsje* (*po + prs(a) + je*), *pasji* (*pas + ji*), *kozji* (*koz(a) + ji*), *sluzju* (*sluz + ju*), *vlasju* (*vlas + ju*). Jednako tako, iznimka je i *je* koje je refleks jata jer ispred njega ne dolazi do jotacije suglasnika (osim suglasnika *n* i *l*) i suglasničkih skupova. Tako je ispravno *bjesnjeti* (ne **bješnjeti*), *sljez* (ne **šljez*), *zakasnjelost* (ne **zakašnjelost*), *izlječiv*, *ozljeda*, *pobjesnjeti*, *pobjesnjeli*, *posljednji*, *sljepoća*, *snjegovi*. Jednako tako, ispred dugoga refleksa jata ne jotiraju se ni *l* i *n*: *donijeti*, *gnijezdo*, *lijep*, *mlijeko*, *Nijemac*, *plijesan*, *slijep*, *snijeg*, *kolijevka*, *kolijevaka*, ali

je *ljepota, Njemica, pljesniv, sljepoća, voljeti, zatrudnjeti, željeti, koljevaka* (Badurina i dr., 2007: 38, 39).

3.3. Jat

3.3.1. Podrijetlo i razvoj jata

Kada je riječ o podrijetlu samog naziva jata, jat je bio naziv za 33. slovo glagoljičke i 32. slovo staroćirilične azbuke. Što se tiče izgovora, ne zna se točno kakav je on bio u staroslavensko doba (X. i XI. stoljeće) – je li bio blizak vrlo otvorenomu *e*, bliskom glasu *a* (*ä/jä*) ili se smještao između glasova *e* i *i* (dvoglas *iê*). Inače nestabilna artikulacija samo je na južnoslavenskom prostoru bila vrlo široka: *a, ije/je, e, i* itd. U latiničnim pismima obilježava se s kpicom *ê* ili s kvačicom *ě*, a upravo se oblik s kvačicom na mjestu jata rabio u doba hrvatskoga narodnog preporoda (tzv. *rogato e*). U hrvatskoj se tradiciji, jednako kao i u suvremenom hrvatskom jeziku, jat ostvaruje kao *ije/je*, dok u dijalektima može imati i druge odraze (u štokavskim dijalektima može biti *i* i *e*, u čakavskima također *i* i *e*, a u kajkavskima *e* i diftonške inačice).⁹

Može se reći kako je jat svoj najsloženiji razvoj doživio upravo u ijekavskim štokavskim govorima koji su osnova današnjega književnog jezika te je zbog toga to i ostalo jednim od osnovnih problema hrvatske ortoepije i ortografije.

Naime, u štokavskim se govorima iz zatvorenog *e* razvio dvoglasnik (diftong) *ie* u kratkim i dugim slogovima. S obzirom na to da je njegovo mjesto u sustavu bilo jednako nestabilno kao i mjesto zatvorenoga *e*, težilo se defonologizaciji. Tako je kratki dvoglasnik ubrzo prešao u dvofonemski slijed *je*, dok je drugi težio dvosložnom (trofonemskom) slijedu *ije*, no taj proces u većini štokavskih ijekavskih govora nije ni do danas završen pa izgovor dugog jata „u novoštokavskim govorima može biti i jednosložan (dvoglasnički i troglasnički) i dvosložan (trofonemski)“ (Barić i dr., 2003: 608). Ipak, govornici hrvatskoga književnog jezika takav dvosložni (trofonemski) izgovor dugog jata nikada nisu potpuno usvojili pa je izgovor uglavnom bio jednosložan (kao u zapadnoštokavskim ijekavskim govorima koji su bili podloga ijekavskog tipa hrvatskoga jezičnog standarda od sredine 18. stoljeća do ilirskog razdoblja). Na taj se način hrvatska izgovorna, upotrebna norma razlikovala od gramatički kodificirane. Ta je hrvatska izgovorna upotrebna standardna norma danas gramatički kodificirana, ali se dvoglasnik *ie* u pismu i dalje bilježi kao *ije* (Barić i dr., 2003: 608).

⁹ Izvor: Hrvatska enciklopedija: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28821> (pristupljeno: 27. srpnja 2019.)

Škarić (2007.) se također osvrće na neujednačenosti koje se tiču izgovora dugog jata. On smatra kako je širenje ijekavštine na hrvatsko ekavsko i ikavsko područje izvor tih neujednačenosti jer se ondje raširilo shvaćanje kako su kratki i dugi jat zapravo kratki i dugi slogovi *e* te je tako općeprihvaćeno da se jednosložno *e* ili *i* zamijeni jednosložnim *e* kojemu se ispred dodaje *j*, kao što je to u kratkom jatu. Nadalje, Škarić izdvaja tri načina izgovora dugog jata. U klasičnom se tipu izgovara dvosložno [*ije*] s kratkosilaznim naglaskom na *i* kad je u ikavskom/ekavskom dugosilazni naglasak (*cvijet* < *cvît*, *cvêt*), zatim postoji tip izgovora s kratkouzlaznim naglaskom na *e* kad je u ikavskom/ekavskom dugouzlazni naglasak (*dijete* < *dîte*, *déte*) i s dva kratka nenaglašena samoglasnika kad je u ikavskom/ekavskom dugi nenaglašeni (*üvijek* < *üvîk*, *üvĕk*). (Škarić, 2007: 81).

Dakle, kao što je već spomenuto, na mjesto dugog jata piše se *ije* (u izgovoru se uglavnom ostvaruje jednosložno (diftonški)), a na mjestu kratkog jata piše se *je* (npr. *bijel*, *snijeg*, *mlijeko*; *djeca*, *mjesto*, *vjera*). Ipak, postoje i neka „pravila“. Tako npr. jat koji se nađe ispred *j* i ispred *o* (</l/) daje refleks *i* koji je kratak, no u primjerima u kojima nije obvezno zamjenjivanje *l* sa *o* i refleks jata ostaje isti (npr. *sijati* (< *sĕjati*); *bijaše* (< *bĕjaše*); *noviji* (< *novĕji*); *stariji* (< *starĕji*) pored *dio* i *dijel* – *dijela*, *bio* i *bijel* – *bijela*, *cio* i *cijel* – *cijela*. Ako se kratki jat nađe iza *r* u suglasničkom skupu, dat će reflekse *e* i *je* o čemu će detaljnije biti riječ dalje u radu. Primjeri su za to: *strelica* i *strjelica*, *vredniji* i *vrjedniji* itd. Kratki slog s jatom u osnovi riječi koji se produljuje iz fonetskih, tvorbenih i morfoloških razloga ostavlja za sobom nepromijenjeni *je* (*djĕd* – *djĕdo*, *djĕlo* – *djĕlā*) (Barić i dr., 2003: 609).

Što se tiče odnosa suvremenih gramatika prema statusu jata, nailazimo na brojna razilaženja u mišljenjima.¹⁰ Sanda Ham (2002: 4) uvrštava i dvoglasnik *ie* među ostale otvornike, pritom navodeći: „Otvornik *ie* složeni je glas i nazivamo ga dvoglasnik. U pismu ga bilježimo kao *ije*. Dvoglasnik *ie* izgovaramo kao dugo *je*, a dvoglasnik *je* samo u riječima u kojima *ije* možemo tako izgovoriti. (...) Ako *ije* ne možemo izgovoriti kao dugo *ije*, tada *ije* nije dvoglasnik, nego je niz triju glasova: *i + j + e...*“ (Ham, 2002: 4). Jednako čine i Stjepko Težak i Stjepan Babić u svojoj *Gramatici* (2009: 69) (dvoglasnik *ie* opisuju kao jedan od otvornika), no oni smjenjivanje jata svrstavaju pod glasovne promjene. Jednako je mišljenje i Josipa Silića i Ive Pranjkovića (2005: 27, 28) koji isto reflekse jata smještaju u glasovne promjene u korijenskom morfemu, dok je za njih dugi refleks morfonem, a ne fonem.¹¹ U gramatici Eugenije Barić i suradnika (2003: 76, 88) alternacije jata smatraju se morfološki i tvorbeno uvjetovanim alternacijama. Ističe se i kako se fonemi i fonemski sljedovi koji su refleksi jata zamjenjuju zbog promjene kvantitete sloga u kojem

¹⁰ Više o tome u Živko (2016).

¹¹ O jatu kao morfonemu, a ne fonemu detaljnije se govori u sljedećem poglavlju.

se nalaze, čime također povećavaju broj otvornika s pet na šest (dakle, među vokalima se navodi i dvoglasnik *ie*). I u tzv. Velikoj hrvatskoj gramatici (Babić i dr., 2007: 261) Stjepko Težak zamjene *ije/je/e/i* opisuje kao samoglasničke promjene u okviru morfonologije. Škarić (2007: 63, 74) ističe kako u hrvatskom standardnom izgovoru nema dvoglasnih vokala, ima ih samo u hrvatskim dijalektima, uz iznimku dvoglasnika *ie* koji potječe od dugoga staroga jata te se kao takav nalazi u prihvatljivom tipu općeg hrvatskog jezika. Navodi ga i u popisu fonema i to kao slobodnu označenu inačicu dugoga jata te ukazuje na njegov dvosložni izgovor. Brozović (2007: 234, 236) pak često spominje dvoglasnik, ali ga smatra isključivo fonemom. Tako navodi i da se u suvremenom hrvatskom književnom jeziku grafemski slijed *ije*, ako je na mjestu nekadašnjeg praslavenskog vokala *jat*, izgovara kao dvoglasnik. Naziva ga diftonškim dugim jatom s jednosložnim izgovorom, za razliku od dvosložna slijeda triju fonema.

Osim „statusne neodređenosti“ dugog jata, Škarić (2006: 153) ističe i njegovu prozodijsku, glasničku, asimilacijsku, fonemsku, pravopisnu i stilističku neodređenost. Na prozodijskom polju navodi dvojbu vezanu uz to radi li se o dva ili o jednom slogu. Vuk Karadžić zastupao je tezu o dvama slogovima, a tako je i Daničić označavao kao *ije* ono što je u ikavskom i ekavskom odgovaralo dugosilaznomu naglasku (*svijet*), kao *ijè* za ono što odgovara dugouzlaznomu naglasku (*zvizžda*) i *ije*, što odgovara dugomu nenaglašenomu slogu. Ipak, Škarić naglašava kako Hrvatima (bilo govornicima, piscima ili jezikoslovcima) to nikada izvorno i spontano nisu bila dva sloga (osim u nekim slučajevima, poput *dvije*, *poslije*, *prije*, *smijem*). On smatra kako je, na temelju istočnohercegovačkih govora, Vuk Karadžić nametnuo dva sloga te da takvog izvorno dvosložnoga refleksa jata nema ni u hrvatskoj jekavskoj poeziji, niti u narodnoj. Čak je i većina hrvatskih jezikoslovaca (bez obzira na pobjedu vukovaca) dvosložni refleks jata smatrala nehrvatskim. Tako Bogoslav Šulek dvosložni izgovor smatra dijalektalnom osobinom „južnih“ dijalekata, a M. Rešetar smatra da se dvosložno *íie* može čuti u istočnoj Hercegovini i u zapadnoj (jekavskoj) Srbiji u običnom govoru, dok se na zapadu ne može čuti. Ukratko, većina jezikoslovaca (Brozović, Pavešić, Težak i Babić, Pranjković...) smatra da je hrvatski redoviti izgovor staroga jata jednosložan. Na to se naslanja i glasnička neodređenost vezana uz sam izgovor. Naime, otkako je Vuk Karadžić sugerirao pisanje dugoga jata s tri slova *ije*, spontano se nametnulo i izgovorno pravilo o izgovoru istoga kao slijeda triju glasnika *i-j-e*. Za to se pak kasnije pokazalo kako uopće nije prihvaćeno. Većina ondašnjih hrvatskih jezikoslovaca prihvatila je postojanje razlike, ako ne nužno kao *ije-je*, onda u nekom drugom, sličnom obliku. Tako je, primjerice, Babukić zastupao tradicionalno izgovorno nerazlikovanje dugih od kratkih refleksa jata, dok Šulek pak nije htio da refleks dugoga jata bude dvosložan samoglasnički diftong, već jedan dvoglasni samoglasnički *ie* („dvoglasac“) koji se razlikuje od izgovora kratkoga jata (od izgovora *je*). Rešetar je smatrao kako

je refleks dugoga jata samoglasnički diftong, a i Brozović zastupa diftonški izgovor refleksa dugoga jata te ga označuje sa *ije*, dok Babić ističe kako je u hrvatskom književnom jeziku, uz ijekavski izgovor prevladao i jekavski (umjesto *ije* izgovara se dvoglasničko *je*) o čemu svjedoče i brojne pjesme. Jasno je, dakle, da se većina slaže oko toga da su refleksi dugoga i kratkoga jata oba jednosložna, ali točnog određenja tih slogova nema (barem ne onoga od dugoga jata): „Od Babukićeva *je* u dugom slogu preko Šulekova „dvoglasca“ *ie*, za koji ne znamo je li podudaran s Rešetarovim difongom *ie* ili s Brozovićevim diftongom *ije*, do Babićeva dvoglasnoga dugoga *je* svugdje je grafijski prikaz drukčiji, a opis neprecizan.“ (Škarić, 2006: 154, 155).

Nadalje, asimilacijska neodređenost vidljiva je u očitaj razlici između jatovskog i nejatovskog *j*. Jasno je da se asimilacijski oni ne ponašaju jednako. Npr. *j* od jata ne združuje se sa *t* i *d* u *ć* i *đ* (*tjerati* u *ćerati*, *djeca* u *đeca*) kao što to čini nejatovsko *j* (*pruće*, *vođa*). Isto tako, jatovsko *j* ne izaziva umetanje *l* iza usnenih suglasnika pa će biti *pobjeći*, *vjera*, *pjevati* i *mjesto*, a ne *pobljeći*, *vljera*, *pljevati* i *mljesto*. Nasuprot tomu, ispred nejatovskoga *j l* se umeće (npr. *zemlja*, *groblje*, *koplje*). Po tome je ponašanje refleksa dugoga i kratkoga jata jednako te je na osnovu toga Maretić pretpostavio da su oba jata imala jednak glasnički značaj *ie* i *iē* i to sve do novijeg doba (jer epentetsko *l* nije novija pojava). Nadalje, Škarić (2006: 156) ističe kako je danas potvrđena prisutnost glasa *j* u kratkom *i* u produženom refleksu staroga jata, a to se *j* u susretu sa *n* i *l* združuje u *ń* i *ļ* (*šneško*, *ļepota*, *ļeta*), baš poput i nejatovskog *j* (*daļi*, *graņe*). Navodi kako to što jatovsko *j* ne djeluje asimilacijski i prema prvim dvama pravilima nikako ne dovodi u pitanje njegov glasnički i fonemski značaj, nego je to važno naglasiti kako bi se „utvrdilo da asimilacijska potencija ili distribucijska ograničenja ne čine u sinkroniji presudnu razliku među segmentima, već je to unutarnje razlikovno obilježje za foneme, a opazajno obilježje za glasnike“ (Škarić, 2006: 156). Jer, da nije tako, onda bismo trebali govoriti o postojanju dvaju fonema *j* u hrvatskom, odnosno *j* u riječima poput *jedem* ili *gorje* i *j* u riječima poput *tjerati* i *mjera* (gdje je dio refleksa staroga jata) ne bi bio isti. Ako bi se tome onda pridodalo i ono *j* ispred dugoga *ē* u refleksu dugoga jata (koje se nužno ne združuje sa *n* i *l* u *ń* i *ļ*) onda bi se, na temelju asimilacijskih potencija, moglo govoriti o čak trima fonemima *j* u suvremenom hrvatskome. To bi važnim smatrali i zastupali oni koji su uvjereni u to da dugi jat ima poseban fonemski sastav upravo zbog toga što se ne stapa s *n* i *l* ispred sebe. Ipak, tvrdnja da nije *j* nešto što može stajati iza *n* i *l* posve je neutemeljena jer asimilacijska potencija nikako nije dovoljan kriterij za izdvajanje posebnih fonema. Štoviše, *j* se neće asimilirati ukoliko postoji razlog nestapanja, poput morfemske granice (npr. [*injekcija*], [*konjugacija*], [*danje*]) ili jake grafijske sugestije *ije*¹². Često se za nestapanje *n* i

¹² „Ljudi pod utjecajem grafijske sugestije govore često [znatće], [gradski], [izkuće] umjesto normalnoga [znaće], [gratski], [iskuće].“ (Škarić, 2006: 156)

l ispred refleksa dugoga jata u *ń* i *l* pogrešno kao dokaz navodi takvo izgovaranje onih koji poštuju to pravilo, a pritom se zanemaruje činjenica da mnogi ljudi krše to pravilo te podjednako izgovaraju početke riječi u *Nijemac* i *Njemica*, *slijep* i *sljepoća*, *lijep* i *ljepši* i dr. Tako čak i ispitivanja pokazuju kako i vrsni govornici često izgovaraju *ń* i *l* ispred refleksa dugoga jata, a i tolerancija je slušača na tu pogrešku velika jer mnogi to zapravo i ne primjećuju.

Kada je pak riječ o promatranju jata s fonemskog stajališta, slučaj kratkog jata ne nosi sa sobom nikakve dvojbe. Refleks kratkog jata, a i produženog kratkog jata, jest dvofonemska skupina *je*, a nakon glasova *n* i *l* dolazi do stapanja pa za rezultat imamo */ńe/* i */le/*. S druge strane, fonemska slika dugoga jata i nije baš tako jasna. Naime, tu se preklapa više fonemskih slika pa se tako prema jednoj radi o skupini triju fonema */i, j, e/*, prema drugoj riječ je o skupini dvaju fonema */ie/* i */je/* te o jednom fonemu */iel/*. Osim toga, uz *n* i *l* moguća su i stapanja */ńe/* i */le/*. Različita su i mišljenja predfonoloških jezikoslovaca o tome pa je tako Karadžić, a tako i njegovi sljedbenici, smatrao da se, osim triju slova u pismu i triju glasnika u izgovaranju, radi i o trima fonemima u refleksu dugoga jata. S druge strane, Šulek, opisujući jednosložni „dvoglasac“, otkriva svoje mišljenje o jednom fonemu (diftongu */iel/*), a takvo mišljenje dijeli i Rešetar. Sličnim stopama vodi se i Brozović koji zastupa mišljenje da je refleks dugoga jata posebni dvoglasnički vokalski fonem (tj. diftong */iel/*) koji zapisuje kao */ije/*. Fonemsku skupinu */je/* zastupaju predkaradžićevski hrvatski jezikoslovci (Babukić, Pavešić, Bašić i dr.), a slijed dvaju fonema od kojih je prvi polusamoglasnički poluvokal */j/* (tj. skupinu */iel/* nitko jasno ne zastupa. Takvo bi se mišljenje moglo jedino preklapati s mišljenjem onih koji smatraju da refleks dugoga jata nije jedan fonem, tj. znaju da je dvoglasnički pa bi se, iako smatraju da je najbolje da se piše *ije*, moglo pisati i *je*. Škarić posebnu pozornost pridaje opisu dugoga jata po Šuleku, Rešetaru i Brozoviću, a to je fonemski opis refleksa dugog jata kao posebnog dvoglasnog fonema. Kao prvu sumnju vezanu uz tu tvrdnju navodi izoliranost tog fonema: „To bi bio jedini diftong u hrvatskom vokalizmu, jedini vokal koji smije biti samo dug, jedini vokal ispred kojega ne bi smjeli stajati *n*, *l* i *j*, jedini samoglasnik koji krataći se u različitim oblicima i tvorbenim preoblikama postaje dvofonemski, tj. */je/* i jedini koji, združujući se sa *n* i *l* u *ń* i *l*, postaje monofonški vokal */e/* (npr. */diete/* – */djeteta/*, */cviet/* – */cvjetić/*, */šnieg/* – */šnegović/*, */ļiep/* – */ļepši/*).“ (Škarić, 2006: 158) Ipak, najslabijom točkom vezanom uz tu tezu smatra nedostatak parova riječi koje bi se razlikovale tim fonemom, tj. nema nijednog minimalnog para koji bi se razlikovao samo u tom fonemu */iel/*. Jasno je da se primjere kao što su */cviet/* – */cvat/* ili */sviet/* – */svet/*¹³ ne može nazvati minimalnim

¹³ Brozović pak upravo te primjere (*/cviet/* i */cvat/*, */svet/* i */sviet/*, */bieg/* i */bog/*, */liek/* i */lik/*, */liek/* i */luk/*, */deva/* i */dieva/*, */redak/* i */riedak/*) navodi kao primjere minimalnih parova, odnosno parove riječi koje se razlikuju samo jednoglasnikom (dugim ili kratkim). (Jelaska, 2004: 76)

parovima jer bi to bilo isto kao kad bismo rekli da su primjeri /*djeci*/ – /*deci*/ (decilitar) ili /*znaj*/ – /*zna*/ minimalni parovi. Ako se tvrdi, kao što to ovdje i jest slučaj, da je refleks dugog jata jedan fonem, onda bi trebalo i dokazati da se radi o jednom fonemu,¹⁴ a ne o slijedu fonema /*j*/, /*i*/ ili /*ij*/ + /*e*/. Za dvofonemski slijed u dvoglasu objašnjenje nije nužno jer se on i podrazumijeva, no Škarić dvoglasni fonem /*ije*/ naziva doista čudnim. Ističe kako on sam ne razlikuje nijedan par riječi u hrvatskom jeziku jer se u svakom paru nađu i druga obilježja po kojima se parnjaci razlikuju (još jedan fonem ili kvantiteta samoglasnika), ali zato „zauzvrat taj pretpostavljeni fonem /*ije*/ neštedimice, a uzaludno i zbunjujuće razlikuje iste morfeme (npr. /*cvijet*/ – /*cvjet-ić*/, /*nijem-ac*/ – /*hem-ica*/, /*lijep*/ – /*lepši*/ itd.) pa dobivamo alomorfe koji nisu, kao što je to u hrvatskome normalno, rezultat glasničkih preinaka u dodiru s drugim morfemom.“ (Škarić, 2006: 158)

Kada je riječ o pravopisu, Brozović (2006: 159) je, osvrćući se na neke neusklađene pojedinosti u njemu, isticao kako treba ukinuti jednako pisanje onda kada *ije* predstavlja dva sloga (kao u primjeru *pijemo*: *pi-je-mo*) i kada je riječ o jednosložnom dvoglasniku (kao u primjeru *mlijeko*: *mlije-ko*) jer će (po njegovu mišljenju) ljudi griješiti dok se to ne riješi. Ta njegova tvrdnja i nije tako bezazlena i zanemariva jer su brojne riječi u našem jeziku koje sadrže *ije* koji ne potječe od dugoga jata. Primjerice, tu pripadaju komparativi (*vedrije*), pridjevi (*kalcijev*), strane riječi i imena (*dijeta*, *Valerije*), glagoli i izvedenice od njih (*jedeš*, *jedenje*), padežni oblici (*regije*), zamjenice (*čije*), tvorenice (*nijedan*) i sl. Iako takva dvojnost koju nose ista slova, odnosno nemogućnost razlikovanja dvosložnih od jednosložnih *ije* predstavlja veliki problem strancima, ali i u izradi programa za strojno prepoznavanje i ispravljanje teksta, znatno je veći problem razlikovanje unutar jednosložnih koji se u nekim primjerima pišu kao *ije* (*svijet*), a u drugim kao *je* (*svjetski*). Takve pravopisne nedoumice oko starog jata potječu još iz davnijih vremena o čemu je pisao i Maretić (1889.¹⁵) analizirajući hrvatsku književnost od 1495. do 1833. godine. Od ukupno 95 analiziranih pisaca neki su ikavci i ekavci, a neki (i)jekavci. Od (i)jekavaca 25 ih piše podjednako dugi i kratki jat sa *ie*, 10 piše *je* (podjednako i dugi i kratki jat), dva pisca pišu *ye*, četiri *ije* i jedan pisac piše *ie*. Pritom nitko od njih ne bilježi različito duge i kratke reflekse jata. Od ukupnog broja analiziranih, čak 37 ih upotrebljava dijagram za reflekse jata, dok trigram koristi samo njih pet. Tu Maretićevu analizu nadopunio je i Vončina (1993.¹⁶) koji je proširio proučavanje do 13. stoljeća

¹⁴ Trubeckoj u *Temeljima fonologije* (1949.) piše o kriterijima po kojima se razdvajaju polifonematske skupine od monofonematskih poliftonga: „Temeljno je pri tome načelo da su poliftonzi sljedovi zasebnih fonema ako se njegovi foni ikako mogu izdvojiti iz slijeda, što je redovito i moguće. Iznimno je, pa to treba uvijek i posebno čvrsto dokazati, da je polifong monofonem, tj. da su mu dijelovi neodvojivi. Sporni su u fonologiji najčešće afrikate (u njemačkome su, primjerice, interpretirane kao fonematske skupine) i diftonški vokali (u francuskome su interpretirani kao polifonematske skupine, a u engleskome često kao diftonzi).“ (Škarić, 2006: 158).

¹⁵ *Istorija hrvatskog pravopisa latinskim slovima* (1889). Podatak preuzet iz: Škarić (2006: 160).

¹⁶ *Hrvatski jekavski dugi jat* (1993). Podatak preuzet iz: Škarić (2006: 160).

te je i on došao do sličnih rezultata. Naime, i tada su koristili ista slova za pisanje jata te nisu razlikovali dugi i kratki refleks jata, ali došao je i do spoznaja da su neki od njih ipak razlikovali kvantitetu samoglasnika te ju označavali udvojenim suglasnicima nakon samoglasnika, po uzoru na talijanski jezik. Prema tome, to što nije bilo razlikovanja refleksa dugog i kratkog jata nije rezultat nerazlikovanja samoglasničke kvantitete jer su to čuli i razlikovali. Ono što je Vončina još opazio jest to da je bilježenje jata sa *ie* prethodilo pisanju sa *je*. Naime, *ie* se pisalo kada se slovo *j* ovdje i u Europi još nije upotrebljavalo, a onda, kada se ono počinje češće koristiti u pismu, refleks jata počinje se bilježiti sa *je*. To *je* koristilo se i za obilježavanje dugog i kratkog refleksa jata jer, iako je u svijesti postojalo razlikovanje kvantitete samoglasnika, tada nije bila izražena potreba da se ti refleksi različito i označe. Vončina to razdoblje početka 19. stoljeća opisuje kao vrijeme kada se nazirao hrvatski put prema jednostavnoj jekavštini književnog jezika, a za to vrijeme „u Beču je Vuk Stefanović Karadžić izdavao svoje rane knjige.“ (Škarić, 2006: 160)

Nadalje, 1835. Gaj je za sve refleks jata (uključujući ekavski i ikavski) uveo rogato *ě* pa sve do 1850. (Bečki dogovor) Hrvati nisu imali potrebu za razlikovanjem dugog i kratkog jata. Tada im Karadžić predlaže *ije/je* jer, kako navodi, „u Ercegovačkom se narječju govori jednako *lijepo, gnijezdo, mlijeko...*“ (Škarić, 2006: 160). Hrvati su tada, želeći se zbog tadašnjih zbivanja i velikih utjecaja na neki način odvojiti i razlikovati, tražili novo rješenje. Na tom tragu Šulek 1854. (kako ne bi sve bilo onako kako je Karadžić predložio) predlaže *ie* za pisanje refleksa dugog jata nasuprot pisanju *je* za refleks kratkog jata te se to 1877. usvaja i postaje službenim načinom pisanja. Tek 1892., prihvaćajući Brozov *Hrvatski pravopis*, Hrvati pristaju i na Karadžićev *ije/je* jer su u navedenom pravopisu refleksi upravo tako određeni, a takvo se pisanje zadržalo i do danas.

Na „stilističkom polju“ refleks dugog starog jata kreće se u dimenzijama kao što su klasično – uporabno, birano – kolokvijalno, opće – lokalno, pravilno – pogrešno, urbano – ruralno te kultivirano – primitivno, ali ono propisano pisanje refleksa jata smatra se ispravnim testom za pismenu kulturu. S izgovorom nije takav slučaj jer je za njega neodređeno na kojoj se strani vrijednosne ljestvice kako izgovara. O tome Maretić šaljivo progovara: „Kad bismo imali, kako nemamo, nekoliko vrsnijih fiziologa jezika, koji bi svi složno na temelju složnih opažanja i zakona svoje nauke osjekli, kako se upravo naš *ie* dugi jat izgovara, onda među pametnijem ljudima ne bi više o tom bilo prepiranja“ (Maretić, 1893: 149 prema Škarić, 2006: 161). Tako je ono što se dugo smatralo destrukcijom i elizijom (jednosložni izgovor dugog starog jata) prihvaćeno kao temeljni i neobilježeni isječak stiha (Škarić, 2006: 153–161).

Ukratko, kako Jelaska navodi, dvoglasnik je „neprototipan, složen fonem ne samo po svojim izgovornim i slušnim obilježjima, već i po slojevitim vezama s morfološkim obilježjima riječi u kojima se pojavljuje, ali i sa slogovnom strukturom.“ (Jelaska, 2004: 74)

3.3.2. Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem?¹⁷

U osvrtu pod naslovom *Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem* Pranjković se osvrće na Brozovićeve članak pod naslovom *O pravopisu i dvoglasniku pisanom ije* (Jezik, 41./1., 1997., str. 37–40.) te iznosi svoja stajališta. Točnije, može se reći i kako se Pranjković u navedenom osvrtu „brani“ od onog napisanog u Brozovićeve članku jer Brozović tu, kako Pranjković navodi „polemizira s nekim mojim stavovima o fonološkom statusu tzv. dugog jata ili tzv. dvoglasnika *ie*.“ (Pranjković, 1997: 192).

Ono što je od svega napisanoga u kontekstu ove teme važno jest Pranjkovićev stav o „statusu“ dvoglasnika *ie*. Naime, on dvoglasnik *ie* nikako ne smatra posebnim fonemom (poput Brozovića), a za to donosi i konkretne argumente. Na prvom mjestu ističe kako ne postoji ni jedan hrvatski samoglasnik koji bi dolazio samo u dugim slogovima, a jednako tako nema ni slučajeva da kraćenje bilo kojeg samoglasnika rezultira nekim kvalitativno dugim fonemom (kao što je to, prema Brozoviću, u primjerima *vrijeme/vremena* ili *vidjeti/vidio*). Nema ni slučajeva da kraćenje bilo kojega samoglasnika rezultira fonemskim skupom (a tako bi se, ukoliko se dvoglasnik *ie* smatra fonemom, moralo interpretirati primjere poput *dijete/djeteta*). Još jedan razlog zbog kojeg se *ie* ne bi trebalo smatrati fonemom, prema Pranjkoviću, njegova je ograničena distribucija – npr. ne može se javljati na početku riječi (osim u riječima tipa *ijekavica*), ne javlja se u gramatičkim nego samo u leksičkim morfemima i sl. O njegovoj ograničenoj distribuciji svjedoči i činjenica da je on potpuno vezan za neke leksičke morfeme slavenskog podrijetla te ga zato nema u posuđenicama i prilagođenicama, tj. nema ga u tzv. slobodnoj distribuciji. Također, dvoglasnik *ie* obvezatno alternira s drugim refleksima jata pa tako, kad god se skraćuje, prelazi u *je*. Taj *je* zatim ispred *o* i *j* prelazi u *i* (*vidio*, *smijati se*), a ispred pokrivenog *r* u *e* (*vrijeme – vremena*) pa se može reći da su alternacije *e* i *i* pozicijski uvjetovane. Pranjković nastavlja: „Zato ja nikako ne mislim, kao Brozović, da je *je* u oblicima tipa *djeteta* čak „savršeno isto“ kao *je* u *odjek*. Ne može naime biti isto, pogotovo ne savršeno isto, ono *je* koje je u obveznom odnosu s *ije* i ono koje u takvu odnosu uopće nije...“ (Pranjković, 1997: 193, 194). Brozović tako tvrdi i kako je dvoglasnik *ie* (tj. *ije*) u riječima tipa *vijek* potpuno analogan, odnosno usporediv sa samoglasnikom *u* u riječima tipa *vuk*, tj. prema tome *vijek* i *vuk* čine minimalni par. Prema tome, *je* u oblicima tipa *vjekovi* mora biti analogno kratkome *u* u oblicima tipa *vukovi* što bi značilo da bi i oblike *vjekovi/vukovi* mogli smatrati minimalnim parom, tj. da *u* i *je* također čine (fonemski) minimalni par. Upravo zbog toga Pranjkoviću nije jasno zašto neki autori onda posebnim fonemom smatraju samo tzv. dugi refleks

¹⁷ Naziv poglavlja preuzet je iz istoimenog Pranjkovićeva članka (1997).

jata, a ne smatraju ostale reflekse *jě, jē, e i i*). Pranjković izriče neslaganje i s Brozovićevim stavom oko odnosa između tzv. dugog (*ije*) i produženog jata (*jē*). Naime, Pranjković (za razliku od Brozovića) smatra kako između njih nema fonološki bitne razlike (bez obzira na to što precizna fonološka mjerenja mogu pokazati drugačije). Pranjković tvrdi da, kada bi se oni u bitnoj mjeri razlikovali, onda ne bi bilo toliko grešaka pri pisanju (pritom misli na razlike tipa *premješati* i *pomiješati*, *zamjerati* i *zalijetati*, *zapijevati* i *zasjedati*). Ističe kako ni (suprotno Brozoviću) razliku između nekih običnih trofonemskih slijedova *ije* i dvoglasnika *ie* ne smatra bitnom jer je uvjeren kako bi i precizni fonemski aparati teško registrirali razliku izgovora *ije* u primjerima: *Ona drži dijete.* i *Ona drži dijetu.* iako je jasno da je samo u prvom primjeru riječ o tzv. dugom jatu ili dvoglasniku *ie*. Iz prethodno navedenih razloga jasno je da Pranjković dvoglasnik *ije*, kao ni ostale reflekse jata (*jě, jē, e, i*) ne smatra fonemima već morfonemima jer se o refleksima jata ne može govoriti na fonološkoj razini, pogotovo ako ih promatramo u odnosu jedni prema drugima. To opimjeruje oblicima *prištem* i *kazalištem*: „Zašto u tim oblicima iza fonema *t* dolazi *-em*, a ne *-om* (**prištom, *kazalištom*), ne možemo objasniti fonološki jer bi iza *t*, koje nije niti je ikada bilo palatalno, uvijek morao biti nastavak *-om* (usp. *plotom, žitom, koritom*, a nikako **plotem, *žitem, *koritem*).“ (Pranjković, 1997: 194, 195). Na morfonološkoj se pak razini može govoriti o morfonemu *št* koji je (za razliku od fonema *t*) prije bio palatalan. Jednak je slučaj i s refleksima jata koji se nikako ne mogu objasniti pomoću fonoloških zakonitosti, ali ako bismo, osim dvoglasnika *ie*, i ostale reflekse (*jě, jē, e, i*) smatrali i opisivali kao morfoneme, morfonološki opis ne bi predstavljao nikakav problem. Kao drugu opciju Pranjković navodi mogućnost da refleks jata, tj. ukupnost svih alternacija smatramo morfonemima, a da pojedine reflekse smatramo alomorfonemima (Pranjković, 1997: 194).

3.3.3. Alternacije jata

Refleksi jata mogu se u suvremenom jeziku prepoznati po brojnim alternacijama (zamjenama) u raznim gramatičkim oblicima jedne riječi ili različitim riječima koje su izvedene od jedne osnove. To su alternacije: *ije/je* (*dijete, djeteta*)¹⁸, *ije/e* (*vrijeme, vremena*), *ije/i* (*ponijeti, ponio*), *ije/Ø* (*umrijeti, umrem*), *je/i* (*letjeti, letio*), *je/ije* (*nasjeći, nasijecati*), *e/ije* (*dozreti, dozrijevati*), *e/je* (*vredniji, vrijedan*) i *i/ije* (*liti, lijevati*) i ovisne su o kvantiteti sloga. U alternacije, osim suvremenih refleksa jata, ubrajaju se i prijevorne alternacije iz dohistorijskog razdoblja kao npr. *leći – lijevati, liti – lijevati, umrijeti – umrem* i dr. Upravo pomoću alternacija mogu se razlikovati slogovi s

¹⁸ Primjeri preuzeti iz: Živko (2016).

ijekavskim refleksom jata od slogova s primarnim fonemskim slijedom *ije* koji uopće nema veze s jatom te nikad ne dolazi u navedenim alternacijama (npr. *brijem, mijem; kutije, zmajem; nijedan; orijent* itd.) (Barić i dr., 2003: 609).

O tome se piše i u Babić-Finka-Moguševu pravopisu (2000.) gdje se navodi kako, iako se troglasovni slijed *ije* jasno razlikuje u govoru od dvoglasnika, ipak se jednako pišu pa je stoga važno istaknuti u kojim se riječima i kategorijama takav troglasovni slijed *ije* javlja. Tako je jedna od kategorija prezent glagola *biti, liti, piti, šiti, mniti, umjeti* i njihovih složenica, složenica sa *-htjeti* i *-spjeti* te glagola *smjeti, brijati* i sl. (*liti – lījēm, piti – pījēm* itd.). Nadalje, glagoli *bdjeti, vrjeti* i njihove složenice uz prezent *bdim, bdiš; pròbdim, pròbdiš; vrim, vriš; pròvrim, pròvriš*, imaju i troglasovni slijed *ije*: *bdījēm, bdījēš; pròbdijēm, pròbdijēš; vrījēm, vrījēš; pròvrījēm, pròvrījēš*. Tako i glagol *zrjeti* u značenju 'gledati' ima prezent *nàzrēm, nàzrēš; òbazrēm, pròzrēm*, a *zreti* u značenju 'sazrijevati': uz *zrēm* i *zrīm, sàzrēm...* ima i oblike s troglasovnim slijedom *zrījēm, sàzrijēm...* Jednako tako, troglasovni slijed imaju i pridjevi s morfemskom granicom u padežnim oblicima: *nìčijēga, nòvijēga* ili G jd. imenica na *-ija* (*kùtijē, ràkijē...*), prilog *prīje* i ženski lik broja dva – *dvīje*, a imaju ga i zamjениčki i pridjevni oblici na *-ijeh, -ijem(a)* (npr. *tijeh, dragijeh, tijem, dragijem(a)...*), no to su danas zastarjeli oblici koji se javljaju samo kao stilski obilježeni. Još su i neke posuđenice u toj skupini s troglasovnim slijedom *ije*, kao npr. *dijéta, garderobijérka, garsonijéra, higijéna, òrijent, orijentírati* i dr. (Babić, Finka, Moguš, 2000: 40, 41).

3.3.3.1. Duljenje kratkoga sloga

Duljenju kratkoga *je* posvećuje se poglavlje u Težak-Babićevoj gramatici (2009: 70–72) gdje se ističe kako duljenjem kratkog *je* obično nastaje dugo *je* ili, što je rjeđi slučaj, dvoglasnik *ije*. Navode se točni „slučajevi“ u kojima se kratko *je* dulji u dugo *je*, a to su: u genitivu množine (*mjèsto – mjèstā, djèlo – djèlā...*), ispred dvaju suglasnika od kojih je prvi *l, lj, n, r, v* (*ponèdjeljak – ponèdjeljka, nèdjelja – nèdjeljni...*), u složenicama (*kùtomjēr, pòlumjēr...*), u imenicama odmila te izvedenicama od njih (*djèd: djédo, djédin*), kod nesvršenih glagola i izvedenica od njih ako su im u osnovi riječi *mjèra, mjèsto* i *sjèsti* (*zàmjeriti – zamjérati, zamjérānje, zamjéralo; nàmjestiti – namjéstati, namjéstānje, namjéstalo; zàsjesti – zasjédati, zasjédānje...*), u imenicama koje su izvedene s *je* (*licèmjēr – līcemjērje* (*licèmjērje*)) te u ovim riječima: *bdjénje* (: *bdjèti*), *htjénje* (uz *htijénje* : *htjèti*), *pjév* (: *pjèvati*).

Nasuprot tomu, do duljenja kratkoga *je* u dvoglasnik *ije* dolazi u sljedećim tipovima i riječima:

- a) u nesvršenim glagolima i glagolskim imenicama ako u svršenom glagolu nije u osnovi riječ *mjèra*, *mjèsto* i *sjèsti* (npr. *dòspjeti* : *dospijévati*, *dospijévānje*; *razùmjeti* : *razumijévati*, *razumijévānje* itd.),
- b) prema osnovnom *e*, *i* u *letjeti*, *leći*, *liti*, u njihovih složenica i složenica sa *-zreti* (*lètjeti* : *lijétati*, *lijétānje*; *polètjeti* : *polijétati*, *polijétānje*; *lèći* : *lijégati*, *lijégānje*; *liti* : *lijévati*, *lijévānje* itd.),
- c) u tvorbi imenica od glagola s predmetkom *pre-* u jednih se imenica *pre-* dulji pa imamo *prije-* (*prijélaz* prema *prèlaziti*, *prijélom* prema *prelòmiti*, *prijépis* prema *prepisati*),
- d) glagol *sjèći* i njegove složenice imaju u jednim oblicima kratko *je*, a u drugima dvoglasnik (*sjèći*, *sjèkao*, *sjèkla*, *sjèčen*, ali *sijèčēm*, *sijèčeš...*, *sijéci*, *sijécijāh* itd.),
- e) glagoli *bdjèti*, *vrèti* i njihove složenice imaju prezent s dvoslogovnim *ije* (*bdjēm*, *bdjēš...*, *pròbdijēm*, *pròbdijēš...*, *vrjēm*, *vrjēš*, *pròvrjēm...*)
- f) u pojedinačnim riječima (*htjénje* (uz *htjénje* : *htjèti*), *pijévnica*, *pijévac*, *pijétao* (: *pjèvati*), *odijélo*, *opijélo*, *sijélo* (: *òdjèti*, *òpjèvati*, *sjèsti*), *umijéce*, *dospijéce*, *prispijéce* (*ùmjeti*, *dòspjeti*, *prìspjeti*) (Težak, Babić, 2009: 70–72).

Jednake kategorije i tipovi riječi u kojima se *je* dulji u dvoglasnik nalaze se i u Babić-Finka-Moguševu pravopisu (2000: 38–41) s iznimkom kategorije glagola *bdjèti*, *vrèti* i njihovih složenica (koje imaju prezent s *ije*) koja u ovom *Pravopisu* nije navedena. S druge strane, kategorije koje su u *Pravopisu* navedene kao primjeri u kojima se kratko *je* dulji u dugo *je* preklapaju se s onima navedenima u prethodno analiziranoj gramatici, no dodani su još neki primjeri. Tako se navodi kako je dugo *je* u takvu položaju i u nekim trosložnim izvedenicama s dvoglasnikom u osnovi, kao npr. *izvijéstiti* – *izvjèšće*, *òbrjèžje*, *òbrèžje*, *pòbrjèžžje*, *pòbrèžžje* uz kolebanje jer je *naslijéditi* – *nàsljēde* i *nàsljēde* (*nàsljēde*), *rijéka* – *rijèčje*, *pòrijèčje* i *pòrjèčje*, ali samo *kòrijēnje*, *òcvijéce*, *gòrocvijéce*. Osim toga, u kategoriji ostalih riječi, osim riječi *bdjénje* (: *bdjèti*), *htjénje* (uz *htjénje* : *htjèti*), *pjèv* (: *pjèvati*) koje su navedeni u Težak-Babićevoj gramatici, navode se i sljedeće riječi: *mjérōv* prema *mjèra*; *vjèštac*, *vjèšćev* prema *vjèšt*; *mnjénje* (uz *mnijénje*); *rjèčnīk*, *vjèsnīk* (uz *rjèčnīk*, *vjèsnīk* i rijetko *rjèčnīk*, *vjèsnīk...*). Uz to, zanimljani prezent glagola *biti* glasi *nisam*, *nisi*, *nije*, *nismo*, *niste*, *nisu*, ali se javljaju i stilski obilježeni oblici poput *nijesam*, *nijesi*, *nijesmo*, *nijeste*, *nijesu* koji se pak mogu izgovarati s dvoglasnikom [*niésam*, *niési*, *niésmo*, *niéste*, *niésu*] ili troglasovno [*nijésam*, *nijési...*], dok treća osoba jednine ima samo troglasovno *ije* – *nije* (Babić, Finka, Moguš, 2000: 38–41).

U Matičinu pravopisu (Badurina i dr., 2007.) u poglavlju duljenja kratkoga sloga nešto je više razlika u odnosu na prethodno spomenutu i analiziranu gramatiku i pravopis. U prvom redu, ne navode se dva moguća rezultata duljenja kratkoga sloga s refleksom jata (dugo *je* i *ije*), već je navedeno da kada se kratki slog s refleksom jata dulji, onda dolazi do odgovarajuće smjene *je*, *e* i

s *ije*. Ipak, počevši od sličnosti, navedene kategorije u kojima dolazi do duljenja sloga, a koje su jednake jesu: pri tvorbi nesvršenih glagola (a zatim se unutar te kategorije navode podkategorije koje u prethodno analiziranoj literaturi nisu navedene: a) od glagola koji su izvedeni od *sjeći*: *nasijecati* (prema *nasjeći*), *presijecati* (prema *presjeći*) i dr.; b) pri tvorbi nesvršenih glagola od glagola s korijenskim morfemima *-leg-*, *-let-*, *-li-*, *-vjed-*, *-zre-* (*lijegati* (prema *leći* /*leg-ø-ti*/), *nalijegati* (prema *naleći*), *izlijetati* (prema *izletjeti*), *lijevati* (prema *liti*), *ispovijedati* (prema *ispovjediti*), *zapovijedati* (prema *zapovjediti*), *sazrijevati* (prema *sazrijeti*) i dr.), c) pri tvorbi nesvršenih glagola sufiksima *-va(ti)i* *-jeva(ti)*, kao npr. *sporazumijevati se* prema *sporazumjeti se*, *razumijevati* prema *razumjeti*, *dospijevati* prema *dospjeti*, *obolijevati* prema *oboljeti*, *zastarijevati* prema *zastarjeti* itd. U jednaku se kategoriju (kao onaj koji u nekim oblicima ima *je*, a u drugim *ije*) svrstava i glagol *sjeći* sa svim svojim oblicima, s tom razlikom što je u ovom pravopisu puno detaljnije i preciznije to predstavljeno. Navedeni su točni glagolski oblici (uz pripadajuće primjere) u kojima se piše *ije* (prezent, imperfekt, 2. i 3. lice jednine aorista, imperativ i glagolski prilog sadašnji) i u kojima se piše *je* (infinitiv, 1. lice jednine i sva lica množine aorista, glagolski pridjev radni, glagolski pridjev trpni i glagolski prilog prošli). Jednake su i kategorija imenica s nulnim sufiksom od glagola s prefiksom *pre-*, a s druge strane, kategorija koja je navedena, a nije bila spomenuta u prethodno analiziranoj literaturi tvorba je glagolskih imenica na *-će* (*dospijeće* (prema *dospjeti*), *prispijeće* (prema *prispjeti*), *umijeće* (prema *umjeti*)). Nakon toga, navedeni su primjeri kada se dugi refleks jata bilježi sa *je* (odnosno, to je ono što bi u prethodnoj literaturi odgovaralo duljenju kratkoga *je* u dugo *je*). Tu su osim skupina koje se preklapaju s prethodno navedenima, spomenute i sljedeće: glagolski prilog prošli (*preletjevši*, *zaželjevši*, *preboljevši*) i genitiv množine svih imenica koje *je* imaju u slogu ispred *-ā* (*uvjeta*, *zahtjeva*, *mjesta*, *sjena*) (Badurina i dr., 2007: 22–24).

U Institutovu je pravopisu izdvojena i opisana kategorija duljenja kratkoga sloga, no opis je vrlo kratak. Naime, navedene su samo dvije kategorije u kojima dolazi do navedenog duljenja, a to su glagol *sjeći* sa svojim oblicima i nesvršeni glagoli te je još spomenuto pravilo o glagolima koji u svojoj osnovi imaju *mjera*, *mjesto* i *sjesti* i nikada se, bez obzira na izgovor, ne pišu s *ije* (Jozić i dr., 2013: 20).

U posljednjem proučavanom pravopisu, Anić-Silićevu, gotovo su sve kategorije duljenja jednake kategorijama u prethodnom navedenim poglavljima duljenja kratkoga sloga u okviru istaknutih pravopisa i gramatika. Tako se, vezano uz duljenje kratkoga *je* u dugo *je*, navodi kategorija genitiva množine, imenica odmila te slučaja kada se alternanta *je* nađe ispred glasovnog skupa samoglasnik + *l*, *lj*, *m*, *n*, *nj*, *r*, *v*, *j* + suglasnik (u Težak-Babićevoj gramatici uz ovu kategoriju navedeni su samo glasovi *l*, *lj*, *n*, *r*, *v*). Ostale kategorije duljenja spomenute su i prethodno

(nesvršeni glagoli izvedeni od svršenih, tvorba glagolskih imenica na *-će*, glagoli s korijenskim slogovima *-leg-*, *-let-*, *-li-*, *-zre-* // *-zrje-*, glagol *sjeći* u određenim oblicima te prefiks *-pre*), osim kategorije glagola *drijeti* i *mrijeti*. Ti glagoli, jednako kao i njihove izvedenice, imaju dugo *ije* i to u: infinitivu (*prodrijeti* i *umrijeti*), aoristu (*prodrijeh* i *umrijeh* itd.) te u glagolskom pridjevu prošlom (*prodrijevši* i *umrijevši*)¹⁹ (Anić, Silić, 2001: 128, 129).

3.3.3.2. Kraćenje dugoga sloga

Kod kraćenja dugoga sloga jasno je da na njegovo mjesto dolazi kratko *je*. U Težak-Babićevoj gramatici (2009: 72–74) navode se primjeri kada dolazi do takvog kraćenja, a prvo je navedeno da do kraćenja dolazi u svim slogovima ispred naglaska (jer u književnom jeziku ispred naglaska ne može biti dug slog, pa stoga ne može biti ni dvoglasnik). Uz to su dalje navedene kategorije s primjerima u kojima dolazi do kraćenja:

- a) u izvedenicama koje imaju naglasak na sufiksu, a to su imenice na *-òća*, *-òta*, *-ùrina*, neke na *-ina* i pridjevi na *-òvit*: *bjesnòća*, *ljepòta*, *cjelìna*, *zvjezdùrina*, *ljekòvit* i dr.,
- b) imenice na *-ač*, *-ar*, *-aš*: *cjèpāč*, *cvjècār*, *cjèvāš* i dr.,
- c) sve imenica ž. r. izvedene od imenica muškoga roda pod b): *cjèpačica*, *pripovjedāčica*, *cvjèčarica* i dr.,
- d) dio složenice ispred naglaska: *Bjelòpoljac*, *bjelòuška*, *zvjeròkradica* i dr.,
- e) svi nesvršeni glagoli na *-(j)ivati*, *-(j)avati* izvedeni od svršenih s dvoglasnikom (*dodijéliti* – *dodjeljivati*, *obavijéstiti* – *obavještāvati*, *ocijéniti* – *ocjenjívati*, *rijéšiti* – *rješāvati* i dr.) i glagolski pridjev trpni svršenih glagola ima dvoglasnik (*obàvijēšten*, *òsvijētljen*...),
- f) ostale riječi (*tijelo* – *tjelesa*, *tjelešce*; *dijete* – *djetence*; *lijen* – *ljenčariti*; *bijeg* – *bjegunac*, *svijetliti* – *svjetlucati*...) (Težak, Babić, 2009: 72–74).

Primjeri N jd. *dijéte* – G jd. *djèteta* i N jd. *tijêlo* – N mn. *tjelèsa* u gramatici Eugenije Barić i suradnika svrstani su u kategoriju imenica sr. r. nejednakosložne promjene (u kojima dolazi do kraćenja *ije* u *je*) (Barić i dr., 2003: 88).

Nadalje, na nekim je mjestima slog jednostavno kratak kao npr.:

- a) u imenicama srednjeg roda s proširenom osnovom (*dijéte* – *djèteta*);
- b) u dugoj množini imenica koje u jednini imaju postojan naglasak (*snijêg*, *snijêga* – *snjègovi* (tako i *bjègovi*, *svjètovi*, *bjèsovi*, *vjèkovi*, *kòrjenovi*...)), no ako je naglasak u jednini nepostojan, onda i u množini ostaje dvoglasnik (npr. *dìo*, *dijéla*, *dijélovi*);

¹⁹ Uz napomenu da glagolski pridjev prošli može biti i *prodrvši* i *umrvši* (Anić, Silić, 2001:129).

- c) u komparativu i superlativu svih pridjeva (*lijêp, ljêpši, nâjlijepši*);
- d) u svim pridjevima tipa *gològlav* bez obzira na to našao se slog s dvoglasnikom ispred ili iza naglaske (*sjedòkos, dragòcjen, skupòcjen...*);
- e) u prvom slogu složenih imenica tipa *nògomēt* (*cjevòvòd, bjelòkòst...*, ali *glàvosijêk, kòlosijêk...*, za razliku od pridjeva *glavòsjek, drvòsjek*);
- f) u izvedenicama koje imaju samo kratke naglaske, a to su imenice sa sufiksima *-ara, -ba, -čić, -ić, -ina, -ište, -telj, -ulja, -uša* i pridjevi sa sufiksima *-an, -ast, -cat, -it, -iv, -ljiv* (Težak, Babić, 2009: 72–74).

Babić-Finka-Mogušev pravopis (2000: 41–47) uz poglavlje kraćenja sloga s dvoglasnikom početno donosi nešto drugačije opise od prethodno spomenute gramatike. Naime, navodi se kako se dvoglasnik smjenjuje s kratkim *je* ako u oblicima i tvorenicama na mjestu dvoglasnika dolazi kratak slog te se pri tome *l, n + j* smjenjuju s *lj, nj*: *cijena – cjenik, smiješan – smješnji, ocijeniti – ocjenjivati, snijeg – snježan* itd. Do zamjene s *je* dolazi i iza početnog *r*, kada on dolazi iza otvornika i zatvornika, a ispred *r* se nalazi morfemska granica: *rječnik, rječica, korjenčić, proturječiti, odrješenje, razrješivati, razrjeđivati...* Ukoliko se takav slog nađe iza pokrivenoga *r* (kada je *r* posljednji glas u stalnoj zatvorničkoj skupini), tada u oblicima i tvorenicama od četiriju riječi (*vrijeme, privrijediti, upotrijebiti, naprijed*) dolazi *e*, a u ostalih *je*, jedino što u oblicima i tvorenicama od šest riječi (*brijeg, brijest, drijen, trijezan, drijemati i trijebiti*) može doći i *e*. Ostala pravila uglavnom su jednaka pravilima iz prethodno navedene gramatike, uz pokoju razliku. Tako se uz prvo pravilo o kraćenju u izvedenicama koje imaju naglasak na sufiksu, osim imenica na *-òća, -òta, -ùrina*, nekih na *-ina* i pridjeva na *-òvit*, navode i imenice na *-ànce, -ènce, -àšce, -èšce* te pridjevi na *-èvit* (*bijêl – bjelànce, dijéte – djeténce, gnijézdo – gnjezdàšce, tijêlo – tjelêšce*). Pritom imenice na *-ance, -ence, -ašce* i *-ešce* mogu imati i drugačiji naglasak, ali uvijek imaju samo *je*. Uz pravilo o imenicama na *-ač, -ar, -aš* navode se i imenice na *-ik*: *cijéna – cjènik, sijêno – sjènik, grijêh – grjêšnik*. Iznimno, uz glagolski pridjev trpni svršenih glagola koji ima dvoglasnik, navedene su i izvedenice na *-ost* od tih glagolskih pridjeva koje, jednako kao i osnovne riječi iz kojih su izvedene, imaju dvoglasnik: *iskòrijēnjenòst, obàvijēštenòst, pòvrijēđenòst*. Nadalje, dvoglasnik se krati u imenicama ž. r. na *-ijēvka* u genitivu množine (kada dolazi nepostojano *a*): *dvòcijēvka, dvòcijēvkē – dvòcjevākā*, no kada nema nepostojanoga *a*, onda ostaje dvoglasnik: *dvòcijēvki*. (Babić, Finka, Moguš, 2000: 41, 44–47) Ostala pravila jednaka su onima u Težak-Babićevoj gramatici. Posljednje navedena kategorija iz Babić-Finka-Moguševa pravopisa (kraćenje u situacijama kada se uzastopce pojave tri duga sloga od kojih se prvi obično krati) spomenuta je i u Matičinu pravopisu (Badurina i dr., 2007: 18–22) uz tu razliku što Matičin pravopis dopušta dvostrukosti: *pripovijetka – G mn. pripovjedaka* (ali i *pripovijedaka*), *kolijevka*

– G mn. *koljevaka* (ali i *kolijevaka*). Od ostalih kategorija u Matičinu su pravopisu spomenute slične kategorije u kojima se događa kraćenje pa su tako spomenute imenice srednjega roda s nejednakosložnom sklonidbom, komparativi i superlativi pridjeva, prednaglasni položaji (jer ispred naglaska ne može stajati dugi slog), u množinskim oblicima s *-ov* i *-ev* imenica muškoga roda (npr. *bjesovi*, *bregovi*, *cvjetovi*, *snjegovi*, *svjetovi*) te u pridjevskih složenica s nultim morfemom (*bjelokos*, *bjeloput*, *dragocjen*, *ljepook*, *ljevoruk*, *sjedokos*...). Osim toga, naveden je i dug popis sufiksa i riječi u kojima dolazi do kraćenja (Badurina i dr., 2007: 18–22).

Pravila za kraćenje dugog sloga u Institutovu pravopisu (Jozić i dr., 2013: 18, 19) uglavnom prate pravila navedena u Težak-Babićevoj gramatici s iznimkom navođenja pravila pisanja uz pokriveno *r* čemu je u ovom pravopisu posvećeno nešto više pozornosti, a o čemu će biti riječ u jednom od sljedećih poglavlja.

Anić-Silićev pravopis uglavnom nudi pravila koja uglavnom prate već navedena (tri uzastopna duga sloga, komparativ i superlativ, prednaglasni slog i složenice), uz dopunjeno pravilo o kraćenju kada oblik riječi dobiva slog više (sklonidbe imenica s jednosložnim izgovorom refleksa glasa jata, npr. *cvijet* – *cvjetovi*, *brijeg* – *brjegovi*, *dijete* – *djeteta*, *vrijeme* – *vremena*). Uz to je pravilo navedeno i kako ne krata sve imenice muškog roda korijenski slog u množini, tj. neke zadržavaju *ije* (*lijek* – *lijekovi*, *brijest* – *brijestovi*). Ipak, utjecajem prvog tipa riječi (one koje krata korijenski slog, poput *cvijet*), ponekad se on krati i u drugima pa je uz *lijekovi*, naveden i oblik *ljekovi*. Od ostalih pravila, dodatno je navedeno još samo pravilo o kraćenju pri izvođenju imenica i pridjeva od glagola (*primijeniti* – *primjena*, *okrijepiti* – *okrepa*, *lijepiti* – *ljepljiv*, *pogriješiti* – *pogrešiv*) te je popis sufiksa uz koje dolazi do kraćenja puno veći od prethodno navedenih. Razlika je u ovom pravopisu u odnosu na ostale i ta što je u njemu jedinom posebno izdvojena kategorija slučajeva u kojima ne dolazi do kraćenja dugog sloga. Prvo je tako navedeno da do kraćenja ne dolazi kada se od imenica i pridjeva izvode glagoli (*lijek* – *liječiti*, *griješ* – *griješiti*); kada se pomoću sufiksa *-je* izvode imenice od imenica (*cvijeće*, prema *cvijet*; *briješće*, prema *brijest*); kada se izvode imenice od imenica sufiksima *-ce*, *-ak* i *-ka* (*odijelce* prema *odijelo*; *cvijetak* prema *cvijet*; *cijevka* prema *cijev*); kada se sufiksima *-ov/-ev* i *-in* izvode pridjevi iz imenica (*pijetlov* prema *pijetao*; *slijepčev* prema *slijepac*; *zvijezdin* prema *zvijezda*) te kada se sufiksom *-ost* izvode imenice iz pridjeva (*vrijednost* prema *vrijedan*; *lijenost* prema *lijen*). Posljednje pravilo jedino je pravilo u kategoriji nekraćenja dugog sloga koje je spomenuto i u Babić-Finka-Moguševu pravopisu (Anić, Silić, 2001: 125–127).

3.4. Pokriveno *r*

O pojmu i statusu pokrivenog *r* dosta saznajemo iz članka Stjepana Babića *Glasovi je/e iza pokrivenoga r* (1998.) u kojem on iznosi taj „problem“ u cjelini pokušavajući pritom pobiti tvrdnje i stavove Ive Pranjkovića koji, između ostalog, ističe kako pisanje *je* umjesto *e* iza tzv. pokrivenog *r* ne smatra opravdanim jer, kako navodi: „Uvedenu novost pravopisci opravdavaju time što su se i prije čak i u posebno brižljivo pisanim tekstovima javljali likovi sa *j*!. Tvrdim da to naprosto nije točno.“ (Babić, 1998: 5). Babić se nikako ne slaže s citiranom Pranjkovićevom tvrdnjom jer smatra kako pisanje *je* iza *r* nikako nije novost te je takva pojava bila česta upravo i u spomenutim brižljivo pisanim tekstovima. Ističe kako upravo to pisanje glasova na mjestu nekadašnjega glasa *jata* zadaje dosta problema našem pravopisu, ali i kako je to problem i izgovora, a ne samo pisanja. Iako je dvoglasnički izgovor na mjestu dugoga *jata* nešto što je prihvaćeno, s druge se pak strane gotovo ništa ne zna o izgovoru na mjestu kratkoga *jata* iza *r* ako se ispred njega nalazi neki od zatvornika.

Babić piše i o izvoru tog problema. Prema njemu, prvotni problem leži u činjenici da su Hrvati većinom ikavci (kao štokavci), a u manjoj mjeri (i)jekavci i ekavci. Kako je tada bilo kolebanja od strane hrvatskih preporoditelja koji govor prihvatiti, ekavski, ikavski ili (i)jekavski, odluka je pala na uvođenje rogatoga *e* jer je na taj način svatko mogao čitati po svome, no ipak s težnjom prema jekavskom izgovoru. Takva težnja bila je najvećim dijelom posljedica velikog ugleda koji je uživala dubrovačka književnost tog doba, a koju je također obilježavala književna jekavština. Što se pak tiče odraza *jata* iza *r*, dubrovačka je književnost (budući da je i na mjestu nekadašnjeg *jata* u kratkim slogovima imala *je*) imala *je* i iza *r* bez obzira nalazi li se ispred njega otvornik ili zatvornik. Tako su česti bili primjeri poput *mrježa*, *srjeća*, *vrjeća* itd., a Babić ističe kako je dovoljno čitati Držićeva djela kako bi se pronašlo još sličnih primjera.

S obzirom na to da se u nekim riječima *j* iz *je* gubi, a u nekima ne, odnosno da negdje iza *r* imamo *e*, a negdje *je*, jasno je da je tu praksa potpuno neujednačena. Kako bi pokušao malo razjasniti taj problem, Babić (1998: 5, 6) navodi tri kategorije uz takvo *r*. Prva je kategorija nepokrivenoga *r*. U toj kategoriji *r* dolazi na početku riječi ili je ispred njega otvornik, kao u primjerima *rječnik*, *rječica*, *korjenčić*, *proturječiti*. Druga je kategorija polupokrivenog *r*, kada ispred njega dolazi pokoji zatvornik, ali je i ispred takvoga *r* morfemska granica, npr. *odrješenje*, *odrješnica*, *razrješnica*. Posljednja je kategorija ona koja je ovdje i predmet proučavanja, a to je kategorija pokrivenoga *r*. U toj kategoriji morfemske granice kao u slučaju polupokrivenoga *r* nema, a neki od primjera za to su: *grješan*, *grjehota*, *pogrješka*, *strjelica*, *unaprjeđivati* i dr. Osim dvojbi pisanja

je ili *e* iza *r* problem su izazivali (u vrijeme nerazlikovanja sinkronije od dijakronije te književnog jezika od dijalekta) i primjeri poput: *repa*, *rezati*, *breza*, *mreža*, *sresti*, *sreća*, *vreća*. Iz ikavskih likova (*ripa*, *rizati*, *briza*, *mriža*, *srića*, *vrića*) vidljivo je kako je tu nekada bio *jat*, a u književnom je jeziku ipak prevladalo *e*: „Nije bilo spoznaje da je to u onim riječima koje nemaju alternacije *ije/je* i kojima etimologija nije jasna, koje su, kad se suvremeni hrvatski književni jezik uzme sam za sebe, etimološki neprozirne riječi.“ (Babić, 1998: 6) Upravo to bila bi četvrta kategorija. Babić ističe kako tada, a možemo to isto reći i za danas, problem predstavlja jedino kategorija s pokrivenim *r*.

Taj se problem, kako navodi, prvi put spominje u Bečkom književnom dogovoru. Tada je utvrđeno da se na onim mjestima na kojima su dva sloga piše *ije*, a gdje je jedan slog *je* ili *e* ili *i*. Vuk Karadžić bio je zadužen za sastavljanje pravila o pisanju navedenog pa tako on i o pokrivenome *r* piše sljedeće: „Poslije *r* izgovara se u ovom događaju kao *e*, n.p. *pred*, *preko*, *pretopiti*, *sreća*, *vreća*, *ždrebeta*, *jastrebovi* i.t.d. Istina da sam ja u Tršiću još u djetinjstvu slušao *rječit*, *grješnik*, *grješnica*, ali u Dubrovniku i u Crnoj gori govori se *grešnik*, *grešnica*, i.t.d.“²⁰ (Babić, 1998: 6) Babić na to nadodaje kako je jasno vidljivo da tu ima nepreciznosti i netočnosti jer Karadžić u navedenom mijesha riječi svih četiriju kategorija. Nadalje, navode kako se u Dubrovniku govori *grešnik* i *grešnica* smatra ili neupućenošću ili svjesnim iskrivljavanjem podataka jer je, kako navodi Babić, nemoguće da nije u svojim rukama imao Stullijevo *Rječosložje* koje obiluje podacima za *grje-*. Jasno je dakle po svemu navedenom kako Karadžić teži prevlasti *e* nad *je*.

Što se tiče ostalih hrvatskih priručnika, izuzev onih u kojima se upotrebljavalo rogato *ě* jer se u takvima spomenuto pravilo nije moglo naći odraza, situacija je sljedeća. Vinko Pacel se 1864.²¹ prvi bavio tim problem. On je u poglavlju *Pravila o dvoglasu ě* naveo da se kratak *ě* zamjenjuje sa *je*, no iza *r* ispred kojega je neki od suglasnika gubi se *j*, tj. bit će *e*, a ne *je*. Pacelovim stopama ide i Marcel Kušar koji u knjizi *Nauka o pravopisu jezika hrvackog ili srpskoga* ističe kako samoglasnik *e* zamjenjuje starinsko *ě* iza *r* ako je slog kratak. Ne navodi pojmove pokrivenog, kao i nepokrivenog *r*, a primjeri su mu uglavnom s pokrivenim ili polupokrivenim *r*. Primjera poput *rječit*, *rječnik* nema, no ima onih sa *e* kao npr. *pogorelac*, *pogorelište*, *ogorelište*, *ogoretina*. Ipak, u knjizi je naveden i primjer *pogrješka* što, smatra Babić, zasigurno nije tiskarska pogreška. Nadalje, uzevši u obzir činjenicu da je Kušarov pravopis izdan tri godine prije Brozova i činjenicu da je Broz naveo kako se u velikoj mjeri služio Kušarovim pravopisom kao primjerom, zanimljivo je onda kako Broz u svom *Hrvatskome pravopisu* iznosi pravila o pisanju kratkoga *je*, no o

²⁰ *Tekst književnog dogovora i Glavna pravila za južno narječje*. Naš jezik, Beograd, 1950: 352., prema Babić (1998: 6). I ostali podatci i navodi u nastavku preuzeti su iz Babićeva članka (1998: 4–14).

²¹ *Naglas u rieči hrvatskoga jezika*, Književnik, I, Zagreb, 1864: 117.

problemu pokrivenoga *r* ne izdvaja ništa. U rječniku se pak daju naći i primjeri sa *je*, kao i sa *e*: *bezgrješan, grjehota, grješan, krjepost, pogrješka, sagrješenje...*, ali *bregovit, brežuljak, crepić, drenov, opreka, potkrepa, vremena, ždrebad...* Zanimljivo je kako primjerice upotrebljava *potkrjepljivati*, iako u rječniku ima naveden samo oblik *potkrepljivati*. Babić smatra kako je takvo „stanje“ vjerojatno rezultat Karadžićeva utjecaja jer i sam Karadžić često upotrebljava i jedno i drugo, iako je često isticao kako je oblik sa *e* istočno, a sa *je* južno. Boranić je, nakon preuzimanja Brozova pravopisa, uveo pravilo o gubljenju glasa *j* iza *r*, no ipak nije bio u potpunosti dosljedan jer je istaknuo i dvojstvo navodeći kako u nekim riječima ipak ostaje *j* iza *r* (npr. *grješnik, pogrješka, rječnik, prorjeđivati, strjeljač, rješavati...*) te dodavši kako je na kraju rječnika navedeno koje riječi treba pisati sa *j*, a koje bez *j*. Milovan Gavazzi u *Pravopisnom rječniku s pravopisnim pravilima* (1906., 1921.) ugledao se na Broz-Boranićev pravopis te tako nudi brojne primjere poput *bezgrješan, grjehota, grješnik, grješnički...* S druge strane, Boranić u svom samostalnom *Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1921.) potpuno provodi gubljenje *j* iza pokrivenoga *r*. Čak i primjere iz kategorije polupokrivenoga *r* (koju on ne spominje) navodi bez *j*: *razrešenje, razrešivati, razrešnica, razrešljiv*, osim ako ne postoji razlika u riječima sa *j* i bez njega, kao npr. *razređivati* prema *razrediti, razrjeđivati* prema *razrijediti*. Tako je bilo u svih deset (jedanaest) izdanja njegova pravopisa s iznimkom imenice *ogrjev* i glagola *modrjeti* i *pomodrjeti* koji su u svim izdanjima, osim u 10., imali te oblike. U 10. izdanju oblik *ogrjev* promijenjen je u *ogrev*, a glagola *modrjeti* i *pomodrjeti* nema. Takvo Boranićevo strogo provođenje likova bez *j* vjerojatno je Maretićev utjecaj koji u prvom izdanju svoje gramatike piše: „Iza *r* prelazi *ě* u *e* u južnom govoru; ali taj zakon nije do kraja izveden.“²² (Babić, 1998: 8) Poslije je malo promijenio svoje gledište pa u sedmom izdanju navodi: „U kratkim slogovima iza *r* južni govor umjesto *je* obično ima *e*. Tako je npr. *bregovi, vremena, sredina, srednji, uvreda, vredniji*. Samo u nekoliko riječi iza *r* stoji *je*: *gorjeti, rješavati, rješenje, starjeti (ostarjeti), rječica, rječit, rjeđi, rječnik, starješina*.“ (Babić, 1998: 8) Vidljivo iz primjera, Maretić ima *je* samo iza nepokrivenoga *r*, a tu više ni ne spominje primjere koje je prije navodio sa *je*. Vjerojatno su takva njegova, ali i Boranićeva pravila, rezultat pravila Vuka Karadžića napisanih za Bečki književni dogovor. Nadalje, pravopis napisan na početku NDH u autorstvu F. Cipre, P. Guberine i K. Krstića (koji zbog Pavelićeve odluke o uvođenju korijenskog pravopisa nije tiskan) navodi pravilo o gubljenju *j*, uz naznaku da to nije uvijek tako. Tako se uobičajilo pisati primjere kao što su *pogrješka, strjelica, bezgrješnost, crjepić, grješnik, strjeljana, strjeljivo, vrjedniji, vrjednota, žrdjebica...* *Korijensko pisanje* (1942.) daje nešto drugačija pravila. Istaknuto je da *j* dolazi iza nepokrivenoga

²² *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, 1899: 104, 105.

i polupokrivenoga *r*, a iza pokrivenoga nudi dvostruka rješenja: „u izvedenica od riječi *brieg, briest, crievo, driem, priek, triebiti, vrieme, ždriebe* i *ždrieb* *j* se gubi, a ostaje u izvedenica i složenica od *criep, grieh, striela, vriedan*. Razlog za takvu podjelu nije dovoljno jasan, ali se može pretpostaviti težnja da pravilo bude određeno.“ (Babić, 1998: 9).

U ostalim Babićevim proučavanjima pravopisima stanje je sljedeće: *Hrvatski pravopis* (1944.) suzio je pravilo o ostajanju *j* samo na izvedenice riječi *grieh*, Novosadski pravopis uglavnom je prihvatio Boranićevo pravilo (iza nepokrivenoga i polupokrivenoga *r* dolazi *je*, a iza pokrivenoga *e*; *modreti* i *pomodreti, ogrev* dopustivši i *ogrjev*, a dopustivši likove poput *prenos, prevoz, prelaz, prelom, prepis, preći* i dr. otvorio je put prodoru ekavskih likova u jekavskom tekstu), a i Anić-Silićev pravopis slijedio je novosadski pravopis pa ima primjere poput *prelom, prenos, prevoz, preći, modreti, ogrev* i *ogrjev* (Babić, 1998: 9, 10). Tako Babić u svom drugom članku naslovljenom *Hrvatski su pisci uvijek pisali likove tipa grješnik, pogrješka, strjelica* (2001.), koji je nastao kao dopuna članku *Glasovi je/e iza pokrivenoga r*, dodaje i opis stanja pri priređivanju *Hrvatskog pravopisa* 1971. godine. Ističe kako se tada, s obzirom na to da je naglasak bio na odvajanju hrvatskog pravopisa od srpskog, nisu mogli puno baviti pitanjem odraza jata nakon glasa *r*. Godine 1991. izašao je pretisak u kojem se još ništa nije moglo mijenjati, sve do 1994. kada je pripremljeno novo izdanje. Ipak, ni novo izdanje nije donijelo jedinstvenu normu, nego je dopuštena dvojnost kako bi se izbjeglo ispravljanje (od strane lektora i urednika) onih koji su htjeli upotrebljavati oblike *grješnik, pogrješka, strjelica* i sl. Istaknutom 1994. godinom Babić je završio svoj kronološki pregled jer je tom godinom, tj. uvođenjem dvojnosti, omogućeno i pisanje *Zrje* što su brojni pisci usvojili i za što je on u članku dao i brojne primjere i potvrde. Navodi kako je tim člankom htio dokazati da su mnogi hrvatski pisci pisali *Zrje* te da je nakon 1921. bilo samo jedno duže razdoblje od osam godina u kojemu nije pronašao potvrde za *Zrje*. U tom je razdoblju (nakon 1921.) norma i propisivala samo *e*, lektori strogo ispravljali *Zrje* oblike u *Zre* pa bi stoga potvrde za *Zrje* u tom razdoblju bile od velikog značaja (Babić, 2001: 170, 171).

Gramatike također različito prikazuju taj problem. Slično Maretićevim opisima donosi i Blaž Jurišić u *Nacrtu hrvatske slovnice* (1944.). Jurišić navodi pravilo da kod ekavaca kratko *ě* iza suglasnika *r* daje *e*, uz opasku da to pravilo nije provedeno dosljedno te stoga ima riječi u kojima *ě* iza *r* daje *je*. Budući da je naveo riječi s nepokrivenim *r*, navodi i riječi koje je prirodnije pisati i reći sa *je* nego sa *e*: *grjehota, grješan, grješnica, grješnik, pogrješka, korjenčić, strjelica, strjeljač, nadstrjeljivati*. S obzirom na uočljive razlike u pristupima tom pitanju u pojedinim pravopisima i gramatikama, očekivati je da je slično stanje i u rječnicima. I rječnici su dakle, ovisno o naravi, opredjeljenju autora, njihovu školovanju, jezikoslovnim i političkim pogledima

kao i odnosu prema važećem pravopisu nudili različita pravila. Sva ta navođenja i analiziranja navedenih pravopisa, gramatika, ali i rječnika Babić je napravio kako bi pokazao da je Pranjković neopravdano pobio njihovu tvrdnju da su se likovi sa *je* javljali i u „brižljivo pisanim tekstovima“. Babić (1998: 13) ističe kako je navedenim potvrdama pokazao da je početno citirana Pranjkovićeva tvrdnja neutemeljena. Isto tako, smatra da bi takvih primjera sa *je* bilo i daleko više da, kako kaže, „lektori nisu haračili po tekstovima hrvatskih pisaca pa među ostalim i preokretali *krje* u *kre*... Ivana Brlić-Mažuranić piše *strjelica*, *grjehota*, *grješna*, a to priređivači okreću u *strelica*, *grehota*, *grešna*.“ (Babić, 1998: 13). Na kraju zaključuje: „može se reći da unatoč normi koja ja zahtijevala *Zre*, to nikada nije bilo u potpunosti prihvaćeno, te se ne može govoriti da je pisanje *Zre* usvojeno. Nije ni u govoru, jer su mnogi uvijek govorili i govore *Zrje*, samo što je takve potvrde teže skupljati, a kad bi ih čovjek i skupio, imale bi manju dokaznu moć.“ (Babić, 2001: 171).

Zaključno, Babić iznosi kako su oni,²³ bez obzira na Pranjkovićevo nastojanje da dokaže kako su htjeli uvesti neopravdanu novost, dovoljno poznavali činjenično stanje te dopustili da „svoju životnost pokaže nešto što je u naravi hrvatskoga jezika, što je silom potiskivano, ali potpuno potisnuto nikada nije bilo. Prema tome ta je dvostrukost uvedena zato da se hrvatski književni jezik može slobodno razvijati, da spriječimo lektorsko uklanjanje *j* iza pokrivenoga *r* i da slobodna upotreba pokaže koliko će ta pojedinost biti prihvaćena u praksi.“ (Babić, 1998: 13) A upravo po velikoj prihvaćenosti *je* iza *r* vidljivo je, smatra Babić (1998: 4–14), da je uvođenjem te dvostrukosti oslobođena jezična težnja i značajna osobina književnoga izgovora i pisanja.

3.4.1. Pokriveno *r* u današnjim pravopisima i gramatikama

Što se tiče današnjih pravila o pokrivenom *r*, promatrani pravopisi i gramatike nude različite opise i pravila. U Babić-Finka-Moguševu pravopisu (2000: 41) o načinu pisanja sloga iza pokrivenoga *r* piše se u dijelu *Kraćenje sloga s dvoglasnikom* što je prethodno u radu i opisano pod istoimenim podnaslovom. Ukratko, do zamjene sa *je* dolazi iza početnog *r* koji dolazi iza otvornika i zatvornika, a ispred njega se nalazi morfemska granica, kao npr. *rječnik*, *rječica*, *korjenčić*, *proturječiti*, *odrješenje*, *razrješivati*... Ukoliko se takav slog nađe iza pokrivenoga *r* (kada je *r* posljednji glas u stalnoj zatvorničkoj skupini), onda *je* dolazi u svim riječima osim u oblicima i tvorenicama od četiriju riječi (*vrijeme*, *privrijediti*, *naprijed*, *upotrijebiti*). U tim riječima dolazi *e*, kao što i u oblicima i tvorenicama od šest riječi (*brijeg*, *brijest*, *drijen*, *triježan*, *drijemati* i *trijebiti*)

²³ Jezikoslovci i autori koji su pisali i zalagali se za odraz *je* iza pokrivenoga *r* (zajedno s Babićem).

može doći *e*. Nadalje, u pravopisu je istaknuto i kako se sa *e* ili *i* zamjenjuje i u imenima mjesta, etnicima te pridjevima od njih ako je takav oblik riječi službeno ustaljen bez obzira na to što opće riječi imaju *e*. Zatim su navedeni primjeri:

1. običnijih riječi u kojima dolazi *e*: vrijeme (*vremena, nevremena, poluvremena, istovremen(ost), suvremen(ost), vremenit, vremešan...*), privrijediti (*privreda, privredljiv, privrednik, privređivati...* (ostali od *-vrijediti* imaju *vrje-* pa je tako npr. *obrezvrjeđivati*)), upotrijebiti (*upotreba, upotrebljavati, upotrebljiv(ost), zloupotreba...*) – uz to stoji i napomena da se podrazumijeva da *e* isto tako dolazi i u oblicima i izvedenicama od glagola trebati (*potrepština, potreba, nepotrebnost, potrebitost, ustrebati, zatrebati...*), naprijed (*napredak, naprednost, naprednjaštvo, napredovati...*) i kategorija ustaljenih imena mjesta, etnika i pridjeva od njih (*Brežani, Bresnica, Brestača, Brestovčanin, Brestovčanka, brestovački, Drenovac, Drenovljanin, Drenovljanka, drenovački...*).

2. običnijih riječi s objema zamjenama (*je* i *e*): brijeg (*bregovi, bregovit(ost), breščić, brežina, brežuljkast, brežuljić, brežuljak, podbrežje...* i *brjegovi, brjegovit(ost), brješčić, brježina, brježuljkast, brježuljić, brježuljak, podbrježje...*), brijest (*brešćić, brestov, brestovac, brestovača...* i *brjestić, brjestov, brjestovac, brjestovača...*), drijen (*drenčić, drenić, drenov, drenovac, drenovača, drenovina...* i *drjenčić, drjenić, drjenov, drjenovac, drjenovača, drjenovina...*), drijemati (*dremčina, dremljiv(ac), dremljivica, dremniji, dremnuti, dremuckati, razdremljivati se...* i *drjemčina, drjemljiv(ac), drjemljivica, drjemniji, drjemnuti, drjemuckati, razdrjemljivati se...*), trijebiti (*istrebljavati, istrebljenje, neistrebljivost, otrebljenje, rastrebljenje...* i *istrjebljavati, istrjebljenje, neistrjebljivost, otrjebljenje, rastrjebljenje...*).

3. ostalih običnijih riječi samo sa *je*: crijep (*crjepar, crjepić, crjepina, crjepovlje...*), crijevo (*crjevaca* (G mn. od *crijevce*), *crjevar, crjevarev, crjevarov, crjevanski...*), grijež (*bezgrješnost, grjehota, grješan, grješnik, nepogrješiv(ost), ogrješivati se, pogrješan, pogrješiv, pogrješka, sagrješenje, zgrješenje...*), Srijem (*Srjemica, Srjemičica, Srjemičin...*), strijela (*nastrjeljivati, odstrjel, strjelica, strjeličast, strjelište, strjelovit(o), strjeljačica, strjeljački, strjeljana, strjeljivo...*), trijéska (*trješćica, uz triješćica* (drugo je *treščica* 'mala treska', uz *treskica...*)), ždrjeb (*ždrjebanje, ždrjebati, ždrjebovi...*), ždrjebe (*ždrjebad, žrdjeban, ždrjebeći, ždrjebence, ždrjepčić, žrdjepčina...*), trijezan (*trjezniji, istrjeznjenje, otrjeznjenje, rastrjeznjivati, trježnoća...*), prijek (*isprječivati (se), oprječan, oprjeka, poprječivati, prječac, prječice, prječka, preprjeka, sprječavanje, zaprječan, zaprjeka...*), krijepiti (*krjepak, krjepkost, krjepostan, obeskrjepljivati, okrjepa, okrjepljenje...*), prijetiti (*poprječivati, priprječivanje, priprječivati, zaprječivati...*), vrijediti ('biti na cijeni') (*bezvrjedniji, najvrjedniji, obezvrjeđivati, vrjednoća, vrjednota, vrjednovanje, vrjednovati...*), -vrijediti ('pozlijediti') (*povrjeda, povrjeđivanje, uvrjeda,*

uvrjedljiv(ost), uvrjedljivo...) te još neke slabobrojnije porodice ili pojedinačne riječi: *krijes* (*krjesovi*), *tetrijeb* (*tetrijebica, tetrijebić, tetrijebovi (ali tetrijebi!)*), *trijes* (*trjesovi*), *prijesan* (*prjesniji*), *mrjestiti* (*mrjestilište, mrjestište, mrjestilo*), *vrjies* (*vrjesovi*), *ogrjev* (*ogrjevni*)... (Babić, Finka, Moguš, 2000: 41–44).

Institutov pravopis (Jozić i dr., 2013: 18–21) u poglavlju *Kraćenje ije > je* obrađuje i pitanje pokrivenoga *r*. Ističe se kako je to glas kojemu prethodi suglasnik iza kojega nije morfemska granica s naznakom da pisanje *je* ili *e* iza pokrivenoga *r* nije u pravome smislu pravopisno pitanje jer postoje dvostrukosti u izgovoru. Dalje, navodi se kako bi onaj tko izgovara *bezgrešan, grešan, greška, grešnik* i *grešnica* trebao te riječi tako i zapisati, kao što bi i onaj tko piše *bezgrješan, grješan, grješka, grješnik* i *grješnica* trebao tako i izgovarati te riječi. U kategoriji pisanja *e* iza pokrivenoga *r* u ovom su pravopisu navedene sve riječi sa svojim izvedenicama jednake onima u Babić-Finka-Moguševu pravopisu, a to su: *vrijeme, upotrijebiti, naprijed, privrijediti*, no navedene su još neke riječi u toj kategoriji: *brijeg, brijest, crijep, drijemati, grijeh, krijepiti, prijek, strijela, trijebiti, trijeska, vrijediti, ždrijeb*. Od tih ostalih riječi koje su u Institutovu pravopisu u kategoriji *e*, u Babić-Finka-Moguševu pravopisu neke su od njih u kategoriji samo *je*: *crijep, grijeh, krijepiti, prijek, strijela, trijeska, vrijediti* i *ždrijeb*, a neke u kategoriji *i e* i *je*: *brijeg, brijest, drijemati* i *trijebiti*. Dalje su navedeni oblici riječi u kojima se iza pokrivenoga *r* mogu pisati *i e* i *je*. To su imenice *brijeg* (*bregovi* i *brjegovi*), *crijep* (*crepovi* i *crjepovi*), *grijeh* (*grehovi* i *grjehovi*) koje se nalaze i u kategoriji pisanja *e* iza pokrivenoga *r*, no ovdje je precizirana podjela te se nalaze u okviru pravila za pisanje *e* ili *je* u oblicima jednosložnih imenica muškoga roda koje nemaju dugouzlazni naglasak u genitivu jednine. Navedene su još i imenice *krijes* (*kresovi* i *krjesovi*), *vrjies* (*vresovi* i *vrjesovi*) i *ždrijeb* (*ždrebovi* i *ždrjebovi*) koje se u Babić-Finka-Moguševu pravopisu nalaze među primjerima za pisanje *je* iza pokrivenoga *r* te glagoli *sprječiti* (*sprečavati* i *sprječavati, sprečavanje* i *sprječavanje*) i *unaprijediti* (*unapređivati* i *unaprjeđivati, unapređenje* i *unaprjeđenje*) koje u drugom pravopisu nisu spomenute. Što se tiče kategorije pisanja *je* iza pokrivenoga *r*, u Institutovu je pravopisu, za razliku Babić-Finka-Moguševa pravopisa, naveden samo jedan primjer – *ogrjev*. Nakon navedenoga, Institutov pravopis navodi još i primjere kada nije riječ o pokrivenome *r* pa se čuva skupina *rj*, a to je: u prefiksanim izvedenicama na granici s prefiksom²⁴ (*odrješenje, razrjeđivač, razrješiv, razrješivati...* (osim u riječima *izreka* i *uzrečica*)); kada se ispred skupine *rje* nalazi samoglasnik (*gorjeti, korjenčić, korjenit, porječje, starjeti*) i kada

²⁴ Prema Babićevoj podjeli to bi bila kategorija polupokrivenoga *r*.

se skupina *rje* nalazi na početku riječi (*rječica, rječit, rječitost, rječnik, rjeđi, rješavati, rješenje*) (Jozić i dr., 2013: 19, 20).

Matičin pravopis nešto manje detaljno spominje pravila o pisanju nakon pokrivenoga *r*. Tek se početno, pod naslovom *Kraćenje dugoga sloga (ije > je)* navodi da kada se *je* nastalo kraćenjem *ije* nađe u skupini *suglasnik + r + je* koja pripada istomu morfemu, smjenjuje s *je*: *brijeg* → *brjegovi* → *bregovi*, *trijezan* → *trjezniji* → *trezniji*, *vrijeme* → *vrjemena* → *vremena*. Ipak, kada skupina *suglasnik + r + je* ne pripada istomu morfemu (npr. *suglasnik* je dio prefiksa, a *r + je* dio korijena), onda do takva smjenjivanja ne dolazi: *razrjeđivati* (*raz-* + *-rjeđivati* prema *razrijediti*), *razrješavati* (*raz-* + *-rješavati* prema *razriješiti*). Uz to, *rje* se bilježi i kada *suglasnik + r + je* pripada istom morfemu: *grjehota, grješnik, pogrješka, vrjednota, strjelica* i sl. Takvo pisanje (*rje*) podrazumijeva i takav izgovor (Badurina i dr., 2007: 18, 19).

Anić-Silićev pravopis ističe kako je alternanta *je* zamijenjena alternantom *e* u slogovima gdje se sreće skup *suglasnički fonem + r + je*, kao npr. *bregovi* (prema *brjegovi* od *brijeg*), *sprečavati* (prema *sprječavati* od *sprječiti*), *vredniji* (prema *vrjedniji* od *vrijedan*), *crepić* (prema *crjepić* od *crijep*) itd. Ipak, stoji i napomena da bez obzira na spomenuto načelo u praksi se ipak može naići i na primjere poput *brjegovi, sprječavati, vrjedniji, crjepić* i sl. Stoji i naznaka jednaka onoj u Matičinu pravopisu, a odnosi se na to da se navedena promjena ne događa ukoliko *suglasnički fonem* pripada prefiksu, a *r + je* korijenu (primjeri *razrjeđivati* i *razrješavati*) (Anić, Silić, 2001: 124, 125).

Kada je riječ o gramatikama, Težak-Babićeva gramatika najopširnije piše o spomenutom izdvajajući pravila u okviru podnaslova *Suglasnička skupina sa r*. Početno je navedeno da iza dvosuglasničke ili trosuglasničke skupine u kojoj je posljednji suglasnik *r* u nekim riječima ostaje kratko *je*, dok se u drugima *j* može izgubiti pa je posljedica postojanje dvojakih likova. Dalje su prvo nabrojane „situacije“ kada se izgovara i piše *je*: a) ako je *suglasnička skupina* na sastavu složenice u kojoj se ispred *r* nalazi prefiks (*odrješenje, odrješit, razrjeđivati, razrješavati...*), b) kod glagola *modrjeti* i *pomodrjeti* i imenice *ogrjev*. Kategorije u kojoj se može pisati i *e* i *je* nema, već je za ostale imenice (sa stalnom *suglasničkom skupinom* i *r* koje imaju *r* na kraju) navedeno da umjesto *je* dolazi *e*. Nabrojane su kategorije riječi u kojima se zbiva spomenuta promjena: a) slogovi ispred naglaska (*trijézan – tr(j)eznòća, grijêh – gr(j)ehòta, vrijédan – vr(j)ednòća, sprijéciti – spr(j)ečávati, unaprijéditi – unapr(j)edívati...*), b) na mjestu kratkoga sloga (*ždrijêbe – ždr(j)èbeta; brijêg, brijêga – br(j)ègovi; krijêp, krijêpa – cr(j)èpovi; trijézan – tr(j)èzniji,*

nâjtr(j)ezni; brijêst – br(j)èstić; crijêp – cr(j)èpić; grijêh – gr(j)èšić; brijêg – br(j)èžina; strijêla – str(j)èlast; povrijéditi – povr(j)èdljiv; upotrijébiti – upotr(j)èbljiv; uvrijéditi – uvr(j)èdljiv...). Još je navedeno da su u proširenoj osnovi imenice *vrijéme* i njenih složenica *pòluvrejeme* najčešće oblici bez *j* (*vrèmena, vrèmenu; nèvrijème, nèvremena; pòluvremena...*) (Težak, Babić, 2009: 75, 76).

Gramatika Eugenije Barić i suradnika ovog se pitanja samo ukratko dotiče i to navodeći sljedeće: „Kratki jat daje refleks /e/ i /je/ iza /r/ u suglasničkom skupu, npr. *bregovi* i *brjegovi*, *grehota* i *grjehota*, *strelica* i *strjelica*, *vredniji* i *vrjedniji* itd.“ (Barić i dr., 2003: 609).

U Silić-Pranjkovićevoj gramatici to pitanje nije posebno obrađeno.

U nastavku su zbog veće preglednosti tablično prikazani primjeri iz analiziranih pravopisa te razvrstani s obzirom na navedena pravila o pisanju *e* ili *je* iza glasa *r*. Budući da je spomenutom pitanju više pozornosti posvećeno u pravopisima, samo su primjeri iz pravopisa prikazani tablično, a primjeri iz gramatika mogu se pratiti u usporedbama iznad tablice. Birani su oni primjeri koji su češći u proučavanim pravopisima i gramatikama, a prikazani su na sljedeći način: podcrtani su oni primjeri koji nisu u točno tom obliku navedeni u pravopisu, no ta je riječ svrstana u određenu kategoriju te je na osnovu takve kategorizacije taj oblik izveden (npr. navedeno je da je riječ *brijest* (zajedno sa svojim izvedenicama) u kategoriji pisanja *e* iza pokrivenoga *r* pa je iz toga izveden oblik *brestić*). Za oblike za koje traženi oblik, kao ni kategorizacija izvornog oblika riječi nisu navedeni u pravopisima, oblik nije naveden ni u tablici, a ostali su primjeri navedeni onako kako je i u pravopisu (u jednom obliku ili uz dopuštene dvostrukosti).

Tablica 1. Pravopisna pravila o odrazu jata iza pokrivenoga *r*

KORPUS	BFM pravopis (2000.)	Institutov pravopis (2013.)	Matičin pravopis (2007.)	AS pravopis (2001.)
brijeg	bregovi, brjegovi	bregovi, brjegovi	bregovi	bregovi
brijest	brestić, brjestić	<u>brestić</u>	-	-
crijep	crjepić	<u>crepić, crjepić</u>	-	crepić
drijemati	dremnuti, drjemnuti	<u>dremnuti</u>	-	-
drijen	drenčić, drjenčić	-	-	-
grijeh	grjehota	<u>grehota, grjehota</u>	grjehota	-

krijepiti	krjepak	<u>krepak</u>	-	-
krijes	krjesovi	kresovi, krjesovi	-	-
naprijed	napredak	<u>napredak</u>	-	-
ogrjev	ogrjevni	<u>ogrjevni</u>	-	-
prijek	oprjeka	<u>opreka</u>	-	-
privrijediti	privreda	<u>privreda</u>	-	-
razrijediti	-	-	razrjeđivati	razrjeđivati
spriječiti	sprječavanje	sprečavanje, sprječavanje	-	<u>sprečavanje</u>
strijela	strjelica	<u>strelica</u>	strjelica	-
trijebiti	istrebljenje, istrjebljenje	<u>istrebljenje</u>	-	-
trijeska	trješčica	<u>treščica</u>	-	-
triježan	trezniji ²⁵ , trjezniji	-	trezniji	-
unaprijediti	-	unapređivati, unaprjeđivati	-	-
upotrijebiti	upotrebljiv	<u>upotrebljiv</u>	-	-
vrjediti	vrjednota	-	vrjednota	-
vrijeme	vremena	<u>vremena</u>	vremena	-
vrjes	<u>vrjesovi</u>	vresovi, vrjesovi	-	-
ždrijeb	ždrjebovi	ždrebovi, ždrjebovi	-	-
ždrijebe	ždrjebad	-	-	-

Iz tabličnog prikaza može se zaključiti ponešto o odnosu pojedinih pravopisa prema navedenom problemu. U Matičinu i Anić-Silićevu pravopisu nije naveden velik broj riječi. Babić-Finka-Mogušev i Institutov pravopis zanimljiviji su za usporedbu. Osim dvostrukih oblika koje za neke primjere riječi oba pravopisa dopuštaju, od ostalih su primjera u Babić-Finka-Moguševu pravopisu zastupljeniji oblici s odrazom *je* iza pokrivenoga *r*, dok je u Institutovu pravopisu više oblika s odrazom *e*.

²⁵ Iako je oblik *triježan* u pravopisu naveden u kategoriji „ostalih običnijih riječi samo sa *je*“, početno je navedeno kako u oblicima i tvorenicama od šest riječi (*brijeg*, *brijest*, *drijen*, *triježan*, *drijemnuti* i *trijebiti*) može doći *e* pa je stoga ovdje, uz *trjezniji*, naveden i oblik sa *e* (*trezniji*).

3.4.2. Rezultati istraživanja odraza jata iza pokrivenoga *r*

U nastavku rada prikazano je istraživanje zastupljenosti različitog odraza jata iza pokrivenoga *r*. Istraživanje je provedeno na mrežnim stranicama *Hrvatske jezične riznice* (dalje u radu: *HrJR*), koja u većoj mjeri nudi primjere iz klasičnih djela hrvatske književnosti, uz stručnu literaturu i publicistiku, kao i pretraživanjem hrvatskog mrežnog korpusa *hrWac* u kojemu su zastupljeni tekstovi prikupljeni s raznih novinskih portala, foruma i mrežnih stranica službenih organizacija te tako donosi primjere koje pripadaju publicističkom, razgovornom i administrativnom stilu.

Korpus je sastavljen odabirom manjeg broja primjera iz analiziranih pravopisa i gramatika. Odabrane su one riječi, tj. primjeri koji su češće u današnjoj upotrebi ili one za koje bi rezultati, s obzirom na upotrebu u starijim djelima hrvatske književnosti, mogli biti od značaja.

S obzirom na neke od dvostrukosti i neujednačenosti koje promatrani pravopisi i gramatike nude kada je u pitanju ovo jezično pitanje, cilj je ovoga istraživanja bio uočiti koji su oblici bili zastupljeniji nekada, u starijim hrvatskim djelima (*HrJR*), kao i uvid u učestalost uporabe određenog odraza jata iza pokrivenoga *r* u svakodnevnoj uporabi (*hrWac*). U tablici su u lijevom stupcu navedena oba oblika, tj. obje mogućnosti odraza jata te su uz njih, u pripadajući stupac za određeni korpus, navedeni brojevi pojavnica za svaki od dvaju oblika riječi.

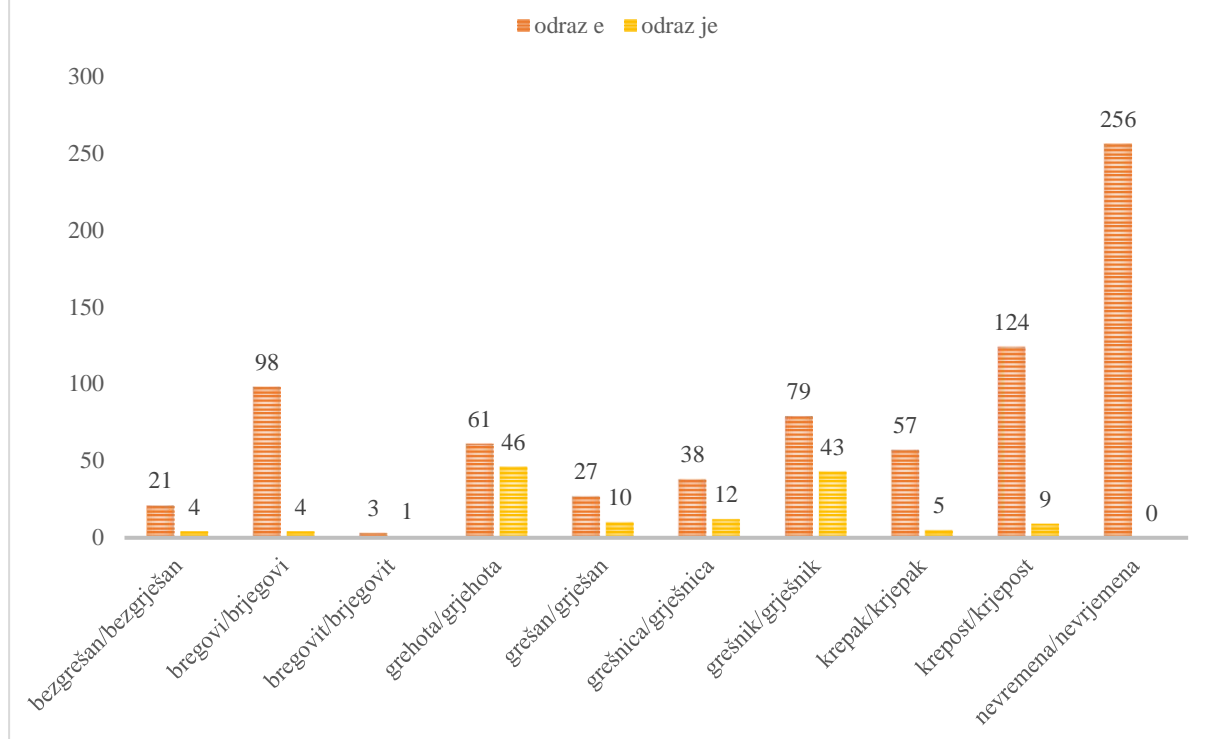
Tablica 2. Rezultati istraživanja korpusa

		Hrvatska jezična riznica		hrWac	
bezgrešan	bezgrješan	21	4	4 354	1 443
bregovi	brjegovi	98	4	170	45
bregovit	brjegovit	3	1	123	7
grehota	grjehota	61	46	249	37
grešan	grješan	27	10	4 838	1 100
grešnica	grješnica	38	12	498	127
grešnik	grješnik	79	43	5 526	1 612
krepak	krjepak	57	5	654	2
krepost	krjepost	124	9	4 287	492
nevremena	nevrjemena	256	0	3 761	7
okrepa	oktrjepa	15	2	1 534	1 431
opreka	oprjeka	98	0	2 008	54

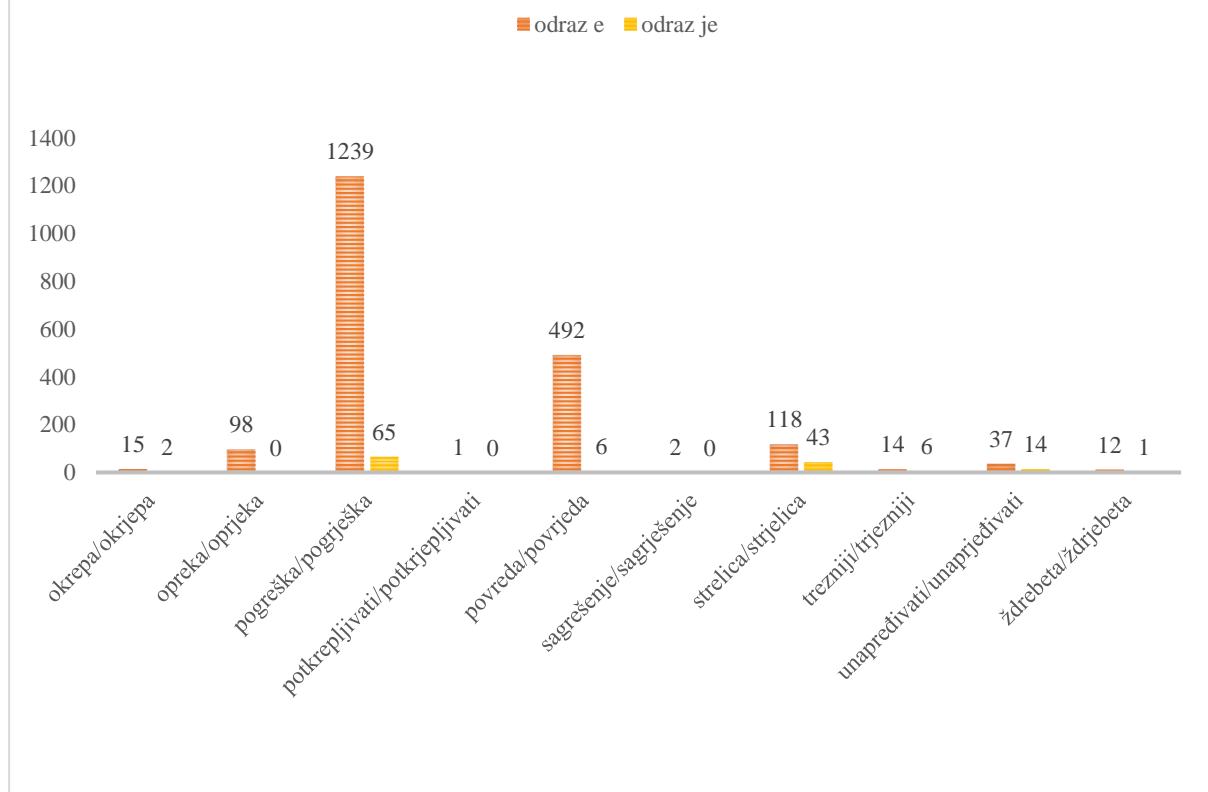
		Hrvatska jezična riznica		hrWac	
pogreška	pogrješka	1239	65	63 865	1 835
potkrepljivati	potkrjepljivati	1	0	2 669	544
povreda	povrjeda	492	6	22 724	181
sagrešenje	sagrješenje	2	0	25	12
strelica	strjelica	118	43	7 206	343
trezniji	trjezniji	14	6	27	24
unapređivati	unaprjeđivati	37	14	3 519	1 530
ždrebeta	ždrjebeta	12	1	42	6

Iz tabličnog se prikaza može iščitati kako i na jednoj i na drugoj mrežnoj stranici prevladava lik *s* odrazom *e*, točnije od ukupno 20 primjera nema ni jednog primjera s odrazom *je* koji je svojim brojem pojava nadmašio broj pojava iz prvog stupca. Iz toga se može zaključiti da su takvi oblici ipak češći u današnjoj uporabi (jednako kao što su bili češći i u klasičnim hrvatskim djelima), no i oblici *s je* pojavljuju se i to u nekim slučajevima i u ne tako zanemarivo malim brojkama. Kako bi taj omjer razlike u uporabi dvaju oblika bio jasniji, u nastavku su na grafikonima prikazani prvo primjeri s pripadajućim brojkama za *HrJR* (prva dva grafikona), a zatim primjeri analizirani pomoću hrvatskog mrežnog korpusa – *hrWac* (druga dva grafikona). U prvim dvama grafikonima (*HrJR*) primjeri su prikazani abecednim redom, dok u drugim dvama (*hrWac*) zbog velike razlike u rezultatima raspored nije abecedni. Napravljena je drugačija podjela kako ne bi bili preveliki rasponi u brojkama te kako bi omjer bio vidljiviji i pregledniji – u prvom su grafikonu riječi s nešto manjim brojem pojava od onih u drugom grafikonu.

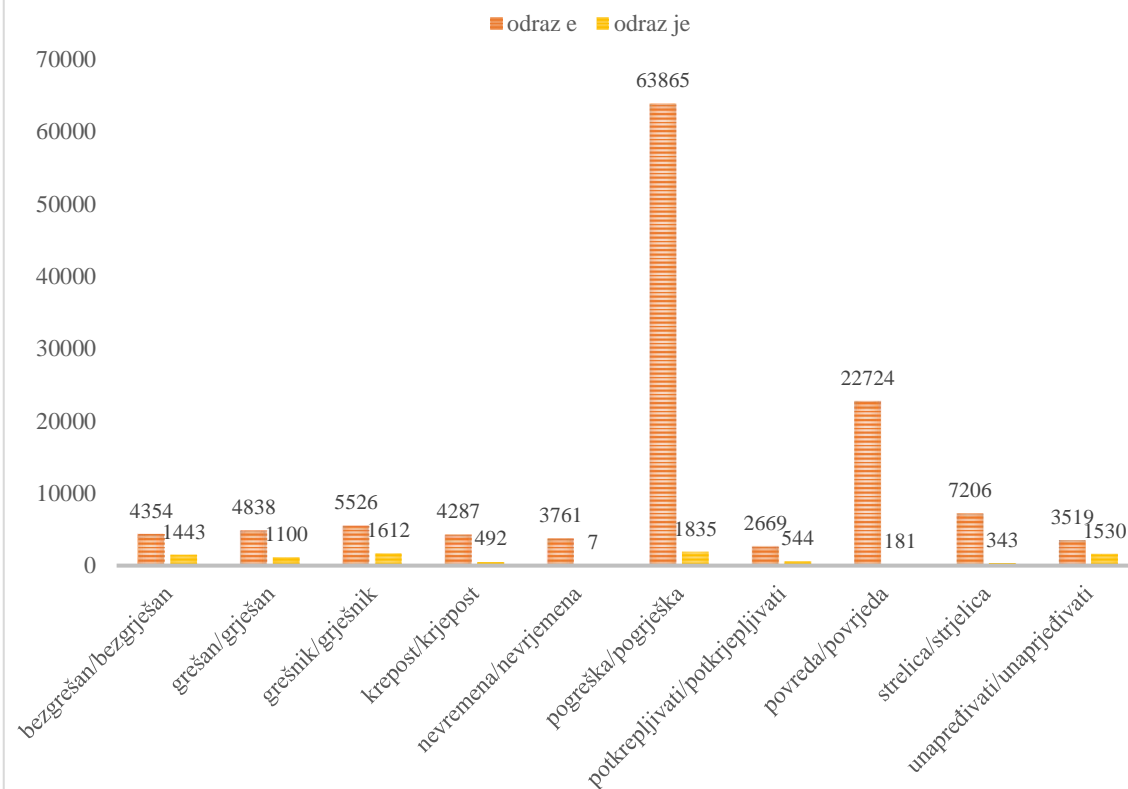
HRVATSKA JEZIČNA RIZNICA

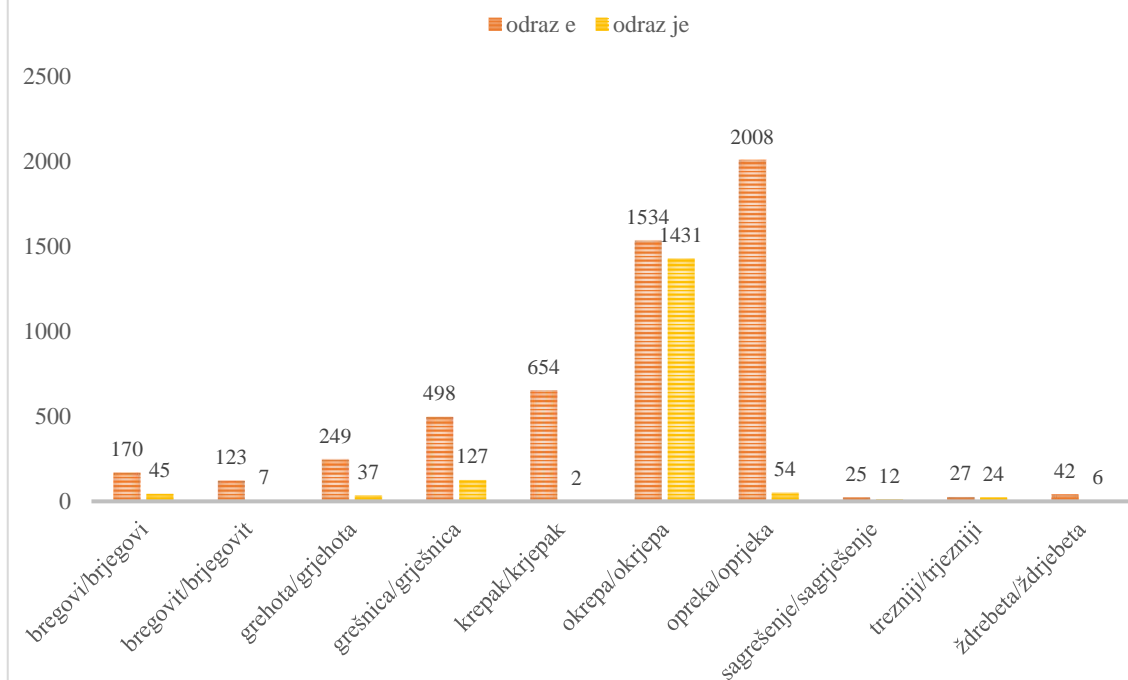
HRVATSKA JEZIČNA RIZNICA

HRVATSKI MREŽNI KORPUS

HRVATSKI MREŽNI KORPUS

4. Zaključak

Nestalnost glasa *j* nije pojava „novijeg doba“, nego nešto što su proučavali i o čemu su raspravljali i stariji hrvatski jezikoslovci. Brojne su bile nedoumice oko njegova pisanja ili izostavljanja, no ipak su za te dvojbe u današnjim priručnicima pronađena rješenja. Tako Babić-Finka-Mogušev pravopis tomu pridaje posebnu pozornost navodeći u kojim ga slučajevima treba, a u kojima ne treba pisati.

Pitanje umetanja ili neumetanja glasa *j* u kosim padežima nekih imena još je jedna od čestih nedoumica vezanih uz glas *j*. Tu se, s obzirom na problem neujednačenih pravila te nejasno odijeljenih pravila i kriterija, možemo složiti s potrebom osvještavanja važnosti pravopisnih pravila koja se odnose na imena, kao i s težnjom njihova ujednačavanja (Glušac, Komar, 2019: 28). Ipak, takve dvostrukosti u kosim padežima imena nisu nužno problem koji treba riješiti jer je na taj način olakšano prepoznavanje nominativnog oblika imena u slučajevima kada je dostupan samo oblik u nekom od kosih padeža.

Kada je riječ o ostalim proučavanim pojavama uz koje je glas *j* usko vezan (*jat* i pokriveno *r*), tu su brojne nedoumice ostale i do danas. Tako uz *jat*, osim neujednačenosti koje se tiču izgovora postoje i nedoumice oko određenja dugog *jata*, tj. brojna su razilaženja u mišljenjima oko toga treba li se on smatrati fonemom ili morfonemom. Što se tiče alternacija, analizirani pravopisi i gramatike uglavnom prate i nadopunjuju jednaka rješenja oko pitanja duljenja kratkoga *jata* i kraćenja dugoga *jata*.

Nadalje, pokriveno *r* nosi sa sobom pitanja i nedoumice koje možda najduže traju. Tijekom povijesti postojale su izmjene pravila vezane uz dopuštenost i odraza *e* i odraza *je* ili uz davanje prednosti samo jednom obliku. Ipak, čak i u razdobljima kada je bio preporučan odraz *e*, pojavljivao se i odraz *je* tako da nijedan nije potpuno uklonjen iz uporabe što je vidljivo i u današnjim primjerima. Analizom primjera iz današnjih pravopisa i gramatika jasno je vidljivo kako oni nude različite opise i pravila o odrazu *jata* iza pokrivenoga *r*. Dok je u jednim naveden samo jedan oblik kao ispravan, drugi navode oba oblika i sl. Iz tog je razloga istraživanje prošireno na proučavanje odraza *jata* na mrežnim stranicama kako bi se ispitalo koji je oblik češći u uporabi. Iako *HrJR* većim dijelom nudi primjere iz hrvatskih djela, a *hrWac* s mrežnih portala, ipak je za svih 20 odabranih primjera prevladavajući lik s odrazom *e*. Oblici s odrazom *je* i danas su u uporabi, no ipak u nešto manjem broju.

Literatura

1. Anić, Vladimir; Silić, Josip, 2001. *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Babić, Stjepan, 1998. Glasovi je/e iza pokrivenoga r, u: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. Vol. 46: 4–14.
3. Babić, Stjepan, 2001. Hrvatski su pisci uvijek pisali likove tipa grješnik, pogrješka, strjelica, u: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. Vol. 48. No. 5: 162–172.
4. Babić, Stjepan, 2006. Sklonidba imenica kao Andrea, Mario..., u: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. Vol. 53. No. 4: 146–147.
5. Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Moguš, Milan; Pavešić, Slavko; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko, 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU – Globus.
6. Babić, Stjepan; Brozović, Dalibor; Škarić, Ivo; Težak, Stjepko. 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
7. Babić, Stjepan; Finka, Božidar; Moguš, Milan, 2000. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Babić, Stjepan; Težak, Stjepko, 2009. *Gramatika hrvatskog jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Babić, Z., 1992. Hrvatski glasnički nazivi prema tvorbenim načinima, u: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. Vol. 39. No. 2 : 97–107.
10. Badurina, Lada; Marković, Ivan; Mićanović, Krešimir, 2007. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
11. Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Zečević, Vesna; Znika, Marija, 2003. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
12. Frančić, Anđela, 2015. Imena i standardnojezična norma, u: *Nestandardni hrvatski jezik prema standardnom hrvatskom jeziku*, ur. Suvala, Anđa; Pandžić, Jasna. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, str. 42–54.
13. Glušac, Maja; Komar, Mihaela, 2019. Mia, Mije i/ili Mia, Mie – (ne) umetanje glasa j u imena i pokrate, u: *Gramatikom kroz onomastiku*, ur. Glušac, Maja; Mikić Čolić, Ana. Osijek: Filozofski fakultet, str. 11–30.
14. Ham, Sanda, 2002. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga
15. Jelaska, Zrinka, 2004. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika; Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
16. Jozić, Željko i dr., 2013. *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
17. Pranjković, Ivo, 1997. Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem, u: *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. Vol. 45. No. 5: 192–195.

18. Silić, Josip; Pranjković, Ivo, 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
19. Škarić, Ivo, 2006. *Hrvatski govorili!*. Zagreb: Školska knjiga.
20. Živko, Tijana, 2016. *Otvorena pitanja refleksa jata u hrvatskome standardnom jeziku*, diplomski rad. file:///D:/desktop/zivko_tijana_unipu_2016_diplo_sveuc.pdf (pristupljeno 30. i 31. srpnja 2019.)

Izvori

21. Hrvatska enciklopedija. <http://www.enciklopedija.hr/>. (pristupljeno 27. srpnja 2019.)
22. Hrvatska jezična riznica. <http://riznica.ihjj.hr/philologic/Cijeli.whizbang.form.hr.html> (pristupljeno 9. travnja 2020.)
23. hrWac. https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=hrwac;align= (pristupljeno 9. travnja 2020.)